

Denne fil er downloadet fra
Danmarks Tekniske Kulturarv
www.tekniskkulturarv.dk

Danmarks Tekniske Kulturarv drives af DTU Bibliotek og indeholder scannede bøger og fotografier fra bibliotekets historiske samling.

Rettigheder

Du kan læse mere om, hvordan du må bruge filen, på *www.tekniskkulturarv.dk/about*

Er du i tvivl om brug af værker, bøger, fotografier og tekster fra siden, er du velkommen til at sende en mail til *tekniskkulturarv@dtu.dk*

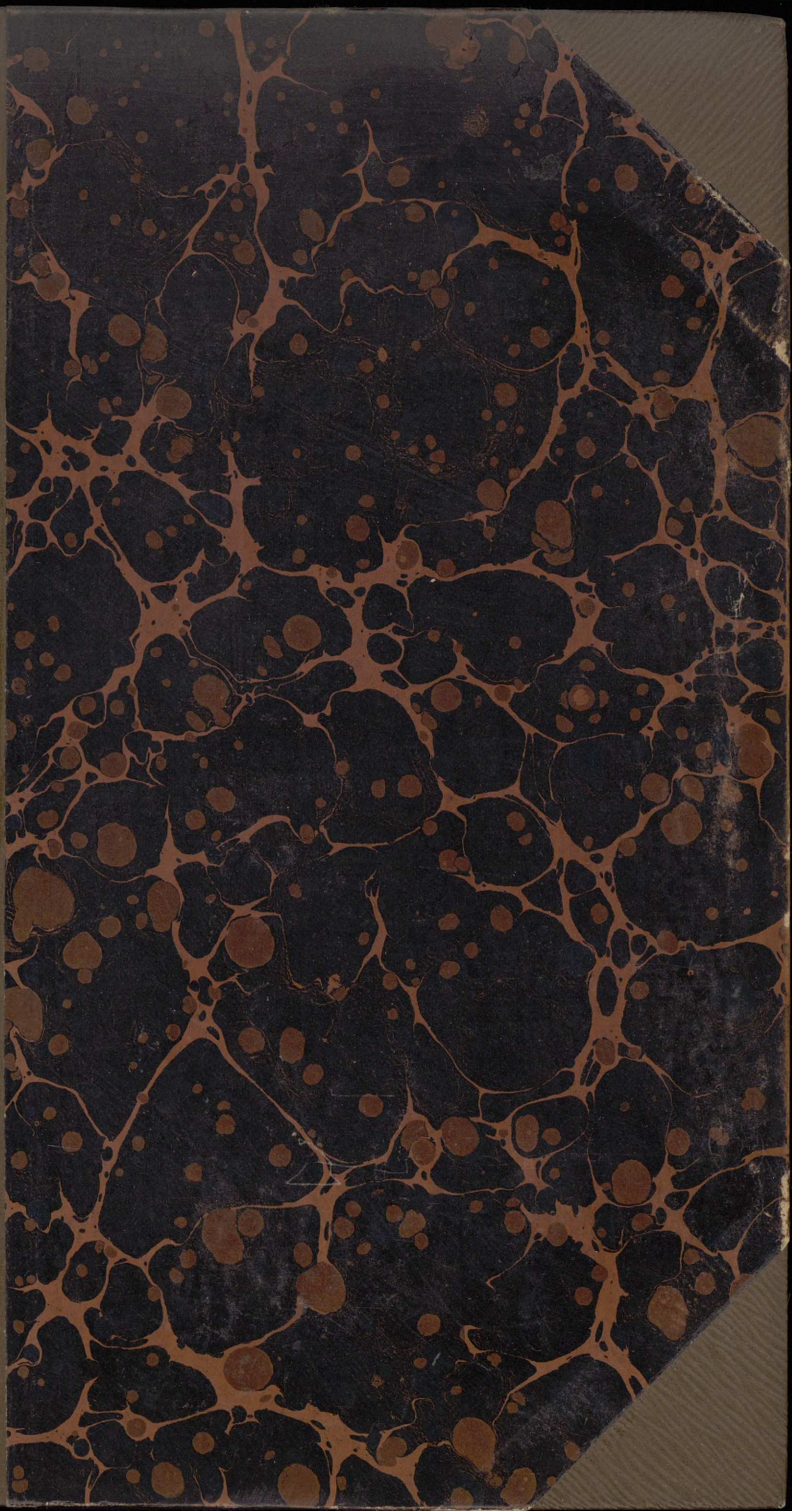

Finnur
Jónsson.
—
Læge-
kunsten
i den
nordiske
Oldtid.

1912.

6109

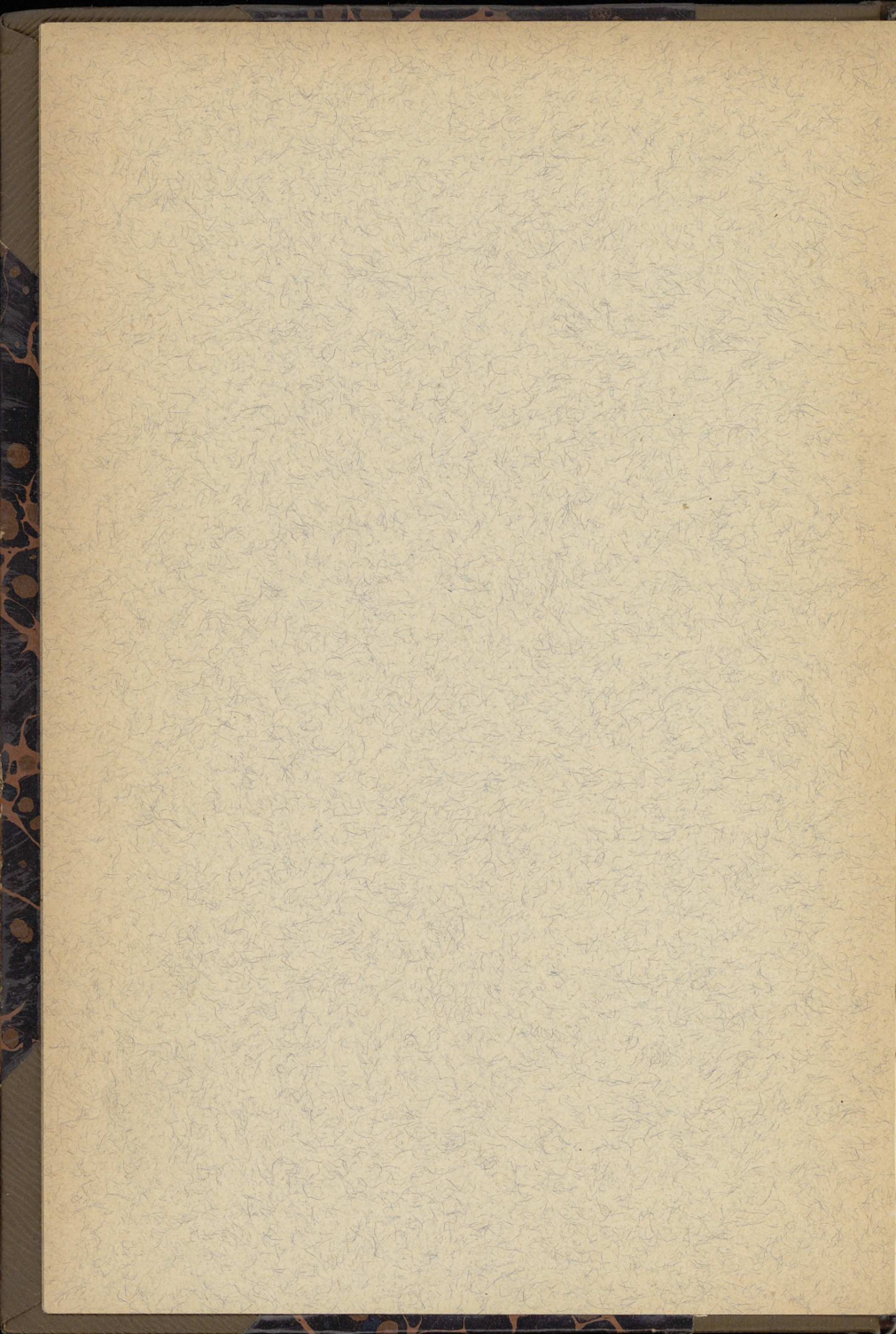
~~54~~

61(09)

61(09)

B 6504 W

SWEDEN HISTORISKE
MANUSKRIFTER

MEDICINSK-HISTORISKE
SMAASKRIFTER

1

DE medicinsk-historiske småskrifter, hvis udgivelse hermed påbegyndes, vil have det tilfælles, at de omhandler emner, hentede fra lægevidenskabens eller lægekunstens historie. De vil endvidere have det tilfælles, at deres indhold og form tillader, at de kan læses med udbytte af andre end læger; ti selv om disse vil udgøre størsteparten af læserne, er det mit håb, at skrifterne også vil nå til andre historisk interesserede. Hermed skal dog på ingen måde være sagt, at det er tilstræbt at gøre skrifterne, hvad man almindelig forstår ved ordet populære.

Jeg er ganske på det rene med, at antallet af dem, der her i landet interesserer sig for medicinens historie, er overmåde ringe. Kan imidlertid de medicinsk-historiske småskrifter blive til nogen glæde for disse få og vække interesse for medicinens historie i lidt videre krese, er målet med deres udgivelse nået.

De forfattere, der dels allerede har overladt mig deres håndskrifter, dels har lovet mig at yde deres bidrag, ofrer deres tid og arbejde alene for sagens skyld. Jeg bringer dem herved min oprigtige tak, fordi de er gået ind på min plan med så stor velvilje og derved har muliggjort dens gennemførelse.

VILHELM MAAR

FINNUR JÓNSSON
LÆGEKUNSTEN
I DEN NORDISKE
OLDTID

KØBENHAVN
VILHELM TRYDES FORLAG
1912

F. E. BORDING. KØBENHAVN.

DET er ikke uden store betænkeligheder, at jeg på opfordring af hr. docent dr. Maar har påtaget mig at skrive nærværende lille skrift. Men da det her dog hovedsagelig drejer sig om fra de gamle kilder at samle hvad de indeholdt angående lægekunsten i oldtiden og bringe det i en systematisk form, lod jeg mig bevæge dertil. Der forelå rigtignok i forvejen dr. Fr. Gröns udførlige Altnordische Heilkunde, offentliggjort i Janus 1908, hvor det meste af stoffet er samlet og kritisk bearbejdet. Min fremstilling beror dog på en helt ud selvstændig indsamling af stoffet, dels allerede foretaget under forarbejderne til min litteraturhistorie, dels i anledning af dette skrift. Men jeg har haft en udmærket støtte og kontrollerende vejledning i dr. Gröns afhandling samt i flere af hans øvrige afhandlinger. På nogle få punkter mener jeg at have kunnet give korrektiv til hans opfattelse; det gælder da især den sproglige forståelse af et kildested.

Idet jeg nu overlader dette lille skrift til overbærende bedømmelse af medicinsk kyndige læsere, kan jeg ikke undlade at udtale min tak til mine landsmænd, lægerne Gisli Brynjólfsson og S. Bjarnhjeðinsson for flere gode bemærkninger og oplysninger om nogle punkter,

jeg har diskuteret med dem, og dernæst til docent dr. V. Maar, der har meddelt mig flere oplysninger, kritisk gennemgået mit manuskript og vejledet mig m. h. t. dispositionen.

Hvad afbildningerne angår, vil jeg takke Gyldendalske boghandel, Videnskabernes selskab og hr. dr. K. Kålund for tilladelse til at benytte afbildning 1, 3 og 4, samt prof. G. Gustafsson, fordi han velvilligst har ladet tangen (afb. 2) fotografere til brug for dette skrift.

Efter at min afhandling var skreven, blev jeg af prof. dr. C. J. Salomonsen gjort opmærksom på en afhandling om samme æmne af P. E. Müller i Herholdts Archiv (1823), hvoraf kun et hæfte udkom. Afhandlingen er temlig kortfattet.

FINNUR JÓNSSON

1. Indledning.

Hvad vi ved om vore forfædres lægekunst er naturligvis ufuldkommet og ret brudstykkeagtigt, og dog så meget, at vi kan gøre os et nogenlunde godt begreb om sagen. Bedst er vi underrettede om forholdene i Norge og på Island på grund af den islandske litteraturs alsidighed og frødighed. Men vi tager sikkert ikke fejl, når vi fra de norsk-islandske forhold slutter til de dansk-svenske; de må have været omtrent ens; det ligger i sagens natur, at de ikke har eller kan have været nævneværdig forskellige fra hine. Kulturen, i hvert fald hvad dette område angår, har været ens i alle de nordiske lande. Fra Danmark haves nogle enkeltheder hos Saxo — fra Sverrig meget lidt.

Hvad Norge-Island angår, er det først og fremmest sagalitteraturen, der giver os oplysninger om meget herhenhørende, og blandt denne ikke mindst helgenlævneder og jærtegsregistre. Sådanne findes også for Danmarks vedkommende (her er Gertz: *Vitæ sanctorum Danorum* 1908—12 benyttet). Her nævnes en mængde sygdomstilfælde, og i flere af disse beskrives sygdommene ret nøjagtigt, men det ender — desværre, fristes man til at sige — altid med ved-

kommende helgens indgriben og underfulde helbredelse, efter at der er lovet ham så og så mange vokslys eller andre herligheder. Der bliver af den grund aldrig tale om nogen virkelig rationel behandling og en deraf følgende helbredelse af sår eller sygdomme. Jeg har med hensyn til disse jærtegn navnlig holdt mig til dem, der kunde siges eller antages at være nedskrevne omtrent samtidig eller kort efter at de forefaldt; da kommer særlig hellig Torlaks jærtegnsbog i betragtning,¹⁾ og dernæst biskop Gudmunds (d. 1237) jærtegn.

Sagaernes beretninger kan ikke kontrolleres uden ved deres indre sandsynlighed og må således stå ved deres værd.

Ved siden af dem står de gamle digte, især de såkaldte Eddakvad, men hvad de indeholder er så godt som udelukkende af »folke-medicinsk« art, bestående af overnaturlige midler.

2. Forhold i ældre og forhistorisk tid.

Ordet *læknir*, læge, er fællesnordisk, ja, fællesgermansk; en anden form var *lækir*, hvoraf nydansk 'læge' er opstået, og dertil svarer Goternes *lēkeis* (angelsaksisk *læce*). Oprindelig skal ordet være et lån fra oldirsk (keltisk), og grundbetydningen skulde være 'en som signer'; »de gamle anså sygdom for en forhekselse, som kunde helbredes ved en modtrolddom, og af de forskellige arter af trolddom var igen frem-

¹⁾ Han døde 1193; 1198 blev han kanoniseret af Islænderne selv og fra dette og de nærmeste år hidrører en mængde jærtegn, der straks optegnedes.

sigelsen af trylleformularer den hyppigste« (Torp-Falk, Etymol. ordbog). Hertil passer fortrinlig alt hvad der vides om de ældste tiders »lægekunst«. Denne bestod i anvendelse af runer og galder, d. v. s. af hemmelighedsfulde tegn og tryllesange.

»Mod ondt (ulykke) hjælper runer«, hedder det etsteds i Håvamålsamlingen, »hjælpestave«, d. e. hjælpende runer, nævnes et andet steds. Den, der skulde hjælpe kvinder i barnsnød, skulde kunne »bjærgeruner« og riste dem på håndfladens indre og med hånden omspænde (den fødendes) lemmer (Sigrdrifumål 9). 'Grenruner' skulde den kunne, som vilde være læge og forstå sig på sår; de skulde ristes i barken på det træs grene, der ludede mod øst (s. st. 11). I Egilssaga (kap. 72)¹⁾ omtales et ejendommeligt sygdomstilfælde; en ung pige havde længe været syg, hun led af fuldstændig kraftesløshed; vi møder her ordet *kröm*, der betyder 'langvarig mathed på grund af en indre sygdom' (måske en sygdom, der berode på hysteri). En ung mand — der iøvrigt var forelsket i pigen — havde ristet runer på et gællestykke, men han havde ikke forstået sig rigtig derpå, så at sygdommen forværredes; Egill lod hende da løfte ud af sængen, lægge rene og friske sængklæder under hende, hvilken hygiejniske forholdsregel måske ikke har været uden betydning. Men desuden skræbde han de gale runer af ned i ilden og brændte gællestykket, hvorpå han selv ristede andre runer, der lagdes under hendes hovedpude; »hun syntes da, at hun ligesom

¹⁾ Jfr. N. M. Petersens Islændernes færd, 3. udg. I s. 189.

vågnede op og følte sig vel, men dog meget afkræftet«. Her har vi måske et eksempel på suggestionens magt.

Helbredende tryllesange kendes fra det sidste afsnit i Håvamålsamlingen. Odin opregner her sine tryllesange, hvoraf én hedder 'Hjælp' — den hjælper mod alle »sorger og sager«, »det kan jeg som det andet, hvad de trænger til, der vil leve som læger«; desværre mangler her versets sidste halvdel, osv. Fra middelalderen haves en mængde tryllesange og trylleformularer, hvoraf uden tvivl en del går tilbage til oldtiden; den ældste trylleformular findes i oldhöjtysk form og lyder således: »Phol og Wodan for til skovs; da gik herrrens foles fod af led; da gol (ɔ: galdrede) Sintgunn, og Sunna, hendes søster; da gol Friia, (Frigg), og Folla, hendes søster; da gol Wodan (Odin selv) som han vel det kunde, så benvid som blodvid som ledvid, sår til sår, blod til blod, led til led, som det limed var«. Denne signen genfindes — i ændrede former — langt ned i middelalderen.

Ved siden heraf har man dog sikkert fra arilds tid af benyttet visse lægemidler, hvoraf nogle kan antages at have berot på en vis erfaring, forstandsmæssigt kendskab til deres virkning og anvendelse i bestemte tilfælde. Men også her befinder vi os hovedsagelig på overtroens område, eller det standpunkt, der så ypperlig belyses atter ved et vers i Håvamålsamlingen; her hedder det: »jord tager mod øl (ɔ: ølrus«; iøvrigt er det lidt uklart, hvad der hermed menes), »ild mod sygdomme (ɔ: sådanne som Egill var

med til at helbrede), eg mod stoltvang, aks mod trolddom osv.«¹⁾

Virkelige, konkrete lægemidler har man utvivlsomt kendt; de kaldtes *lyf* (og kaldes således på Island den dag i dag, apotek = *lyfja-búð*), hvilket ord atter genfindes i andre germanske sprog; gotisk *lubja* (som er det samme ord) betød 'gift'; grundbetydningen er vist »kraftigt virkende middel, tilberedt af planter, plantesaft« (atter her nævnes et keltisk ord til oplysning). Den slags læge- eller styrkemiddel var f. eks. den grød, som Saxo omtaler (i 5. bog); under tilberedningen lod den gamle kone nogle snoge udgyde deres edder (der dog kun er kraftig-styrkende, ikke dræbende) i grøden, der derved blev et kraftigt styrkemiddel; et andet steds (i 2. bog) meddeles, at kong Frode havde for skik at drysse stødt og malet guld over maden for at modvirke mulig gift i den. En »besk lægedrik« omtales i 3. bog.

En forestilling om denslags lægemidler er man berettiget til at danne sig efter beskrivelsen af den trylledrik (glemselsdrik), der gaves Gudrun; i den var bl. a. »brændte agern, arnens omdugg (den fugtige sod omkring arnen), dele af offerdyrs indvolde, kogt svinelever« osv.; også runer medvirkede her (det 2. Gudrunskvad). Et bjærg med helbredende urter (*Lyfja-berg*) nævnes uden tvivl i Fjölsvinnsmål (v. 36): »Det har længe været fryd for syge og sårede; enhver kvinde, som bestiger det — med den eller den sygdom — bliver rask.«

¹⁾ Når man har ment, at der også var tale om broktilfælde og middel mod det, beror det på en fuldstændig fejltagelse.

Der er ingen tvivl om, at der har været visse urter, der voksede på bestemte steder (og som måske skulde plukkes til bestemte tider), som man benyttede til helbredelse. Men ikke blot lægemidler af den antydede art, også lægeredskaber må formentlig allerede i den tid, der her er tale om, have været kendte og benyttede. Positive beviser haves dog ikke herfor.

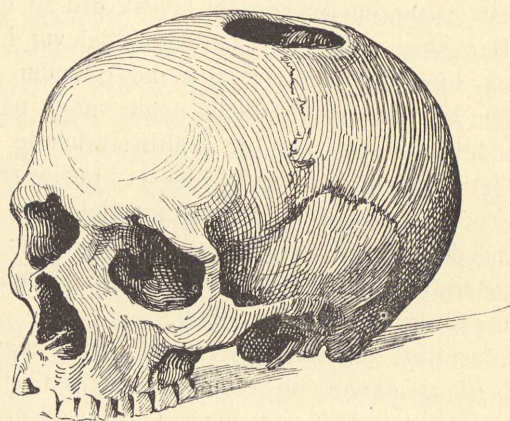

Fig. 1. Trepaneret hjærneskal.

Man har med rette fremdraget et arkæologisk fænomen, den mærkelige trepanation, der findes på flere hjærneskaller fra stenalderen. På disse findes mest runde, tildels fint tildannede huller; der er ikke tale her om dræbende sår; vedkommende personer ses at have levet længe efter at hullet er dannet og såret helet. Derfor antages det, at der til grund ligger en eller anden religiøs tanke eller skik. Hvis så er, har vi her etslags »kirurgi« — den ældste der kendes.

De, der har foretaget denslags operationer — og vel andre, vi nu ikke kan konstatere — har besiddet, hvad man ialfald i senere tider kaldte, »lægehænder« (*læknishendr*). Dette udtryk findes allerede i et af Eddadigtene; den af tvangssövnén opvågnede valkyrje udbryder: »Hil jer aser, hil jer asynjer, hil dig du vidtgavnende jord, tale (*vís tale*) og menneskevid giver os navnkundige to, og lægehænder, mens vi lever.« Dog er det vistnok så, at udtrykket — ialfald også — tager sigte på en i hænderne boende, overnaturlig kraft til ved beføling at helbrede eller lindre smærter. Udtrykket findes i historisk tid; herom senere.

Ret interessante oplysninger om sygdomme i forhistorisk tid — så langt tilbage som i stenalderen — giver de jordfundne skeletter (skeletdele, kranier osv.) Herom kan der henvises til prof. H. A. Nielsens grundige redegørelse i *Årbøger for nord. oldkh. og historie* 1911 s. 176 ff. Ved sin undersøgelse af skeletter fra Danmark har han kunnet konstatere forskellige bygningsanomalier (gennembrudt fossa olecrani, åben sutura frontalis mediana m. m.) og sygelige processer (som rachitisk krummede lår- og skinneben; arthritis deformans, — »påfaldende mange tilfælde«; myositis ossificans; fungus duræ matris, foruden mange spor af forskellige læsioner; derimod viser tandcaries sig i en meget ringe grad).

Hertil skal blot føjes, at samme forsker har af skeletterne draget den slutning med hensyn til menneskenes gennemsnitsalder i stenalderen, at den har været kortere end nu. De allerfleste mænd er døde i 20—30 og 40—50-års alderen; over 60 yderst få (1

mand og 5 kvinder); eller anderledes udtrykt: »efter de foreliggende aldersbestemmelser viser det sig, at af de 288 mellem aldrene 20 og 60 døde stenalderes folk er de 92 % faldne som dødens bytte mellem 20 og 50 år gamle, medens i nutiden, ceteris paribus, kun knapt 66 % er hjemfaldne til døden mellem 20 og 50 års aldrene«. Det forekommer mig, at hermed stemmer det godt, når skjalden Eyvind skaldespiller i historisk tid, omkr. 961, klager over alderdommens tryk allerede ved 50-års alderen. Det hårde slid for føden og de legemlige strabadser, mulig også infektionssygdomme, har i urtid såvelsom i oldtid bidraget deres til at forminske vitaliteten og forkorte levetiden.

3. Historiske forhold.

Her kommer ikke blot de i hvad man plejer at kalde historiske værker nævnte forhold i betragtning, men også de, der skildres i de uhistoriske sagaer, da skildringerne her må antages at afspejle, hvad der kendtes fra det virkelige liv; dette gælder nu især det 13. og 14. årh., men forholdene har ganske sikkert været ret ensartede gennem århundreder. Tilbageslutninger, hvor sådanne kunde synes nødvendige, er derfor fuldkommen tilladelige.

I historisk tid får vi atter og atter meddelelser om læger, personer, både mænd og kvinder, der optræder som læger og kaldes læger (så at dette endogså kan betragtes som et fast tilnavn). Forhistoriske er de af Saxo nævnte Gram, »forfaren i lægekunsten« (1. bog), Vitolf, der optræder som sår-læge (7. b.), Ragnhild, der helbredede den sårede Hading (1. b.),

foruden »en gammel kone«, som tilberedte lægemidler (9. b.). Historisk derimod var den abbed, Ioannes fra Skåne, som Saxo nævner i 15. b., men som efter hans opfattelse var mindre kyndig; han tilberedte spise med lægemidler i for Valdemar d. store. Men det hjalp ikke, kongen døde, og den altid ræsonnerende Saxo tilføjer: »deraf kan man se, hvor lidt man kan stole på lægerne«.

I de islandske sagaer nævnes ikke få læger, både mandlige og kvindelige, ja, i den (norsk-) islandske mytologi møder vi en repræsentant for lægekunsten med det smukke navn: *Eir* (skånsel, lindring); »hun er den bedste læge«. Dette viser, at opfattelsen gik i den retning, ialfald i de ældre tider, at det især var kvinder, der beskæftigede sig med lægegæringen, og hertil passer de faktiske forhold, for så vidt de kan kontrolleres.

Der nævnes flere mænd, der ligefrem kaldes læger, som »Torvard læge« på Svalbard, der ses at have været dygtig til at se sårets art.¹⁾ I Landnámabók nævnes 3 mænd, der kaldes »læge« (fra noget forskellige tider, 10.—12. årh.), uden at der fortælles videre om dem. Om den berømte hövding Snorre gode (udt. gåde; d. 1031) fortælles (i Eyrbyggjasaga), at han engang efter en kamp behandlede forskellige sår, tildels ved hjælp af en 'spændetang' (herom senere) og han helbredede flere af de sårede. Det er klart, at han har forstået sig på sagen og ikke været en ren diletant. Når derimod hans samtidige, Olaf

¹⁾ Ljósvetningas. 221—22.

d. hellige, ved en given lejlighed kaldes »en dygtig læge«, er det vist kun i kraft af hans »hellighed«; han siges at have helbredet en ung mands halsbyld ved at beføle halsen fra alle sider og trykke den, indtil bylden bristede; mulig har man tillagt ham »lægehænder«, ligesom hans søn Magnus d. gode (se nedenfor).

I 13. årh. omtales flere mandlige læger end tidligere; vi kommer tilbage til et par af dem.

Ved siden af de så at sige professionelle læger gaves der også andre, der forstod, lejlighedsvis, at optræde som dem, der kunde yde »den første hjælp« især ved forbindelse af sår, som hin berømte hövding Hjalte Skeggjason (omkr. 1000), der helbredede en, der havde fået et sår i låret, men han blev dog halt, eller hin Ljótr, som »forbandt sår, så at de helbrededes hurtig« — ganske vist i en ikke fuldt pålidelig tekst.

Hvad de kvindelige læger angår, haves for det første den bekendte fortælling om Stiklestadslaget. Her var det en kvinde, der undersøgte alles sår, forbandt dem, udtrak stykker af våben, der sad fast i legemet; og det fremgår af det hele, at det ikke var en tilfældig kvinde, der gjorde dette, men en virkelig læge. Andre kvindelige læger nævnes i forskellige sagaer, og det hedder om dem, at de var »gode læger«; én kaldes ligefrem »læge« ved tilnavn (*Alfgerðr læknir*, *Droplögsönnernes saga*). Det er mulig et billede af virkelige (dog senere?) forhold, som en uhistorisk saga giver under omtalen af en »kongedatter«; hun havde et lille lægehus, hvor der, hedder det så smukt, var

meget frydefuldt for syge mennesker at være hos kvinder med bløde hænder og medynk i sindet. Hun havde helbredet mange«. Dette er det eneste sted, hvor noget antydes, der kunde kaldes en »klinik«.

Efter ethvert slag trængte man til læger eller folk, der forstod sig på at forbinde og behandle sår. Således var det efter Stiklestadslaget (1030) og således efter det berømte slag på Lyrskovshede (1043), hvor Magnus d. gode vandt den afgørende sejr over Vendernes tusinder. »Efter kampen — hedder det betegnende nok i sagaens skildring — lod kong Magnus forbinde sine mænds sår; men der var i hæren ikke så mange læger, som man trængte til. Da gik kongen til de mænd, som han fandt for godt, og følte på deres hænder indvendig; så nævnede han 12 af dem, som tyktes ham at have de blødeste hænder, og sagde, at de skulde forbinde sårene; ingen af dem havde gjort det før; men de blev alle de største læger«; 2 af disse nævnes ved navn, den ene var Atle, »hvis søn var Bård svarte i Selådal, og fra dem nedstammede flere læger«. Hvor meget man end skal trække fra i denne beretning angående Magnus' betydning for de pågældende mænds lægekunst — man huske, at Magnus var Olaf d. helliges søn —, er der dog sikkert noget sandt i det her fortalte. En bekræftelse herpå findes i, hvad der fortælles om den berømte hövding Hrafn Sveinbjörnsson (d. 1213), den nævnte Bårds sønnesøn. Om denne udmærkede mand, — der havde samme skæbne som så mange andre udmærkede mænd, at blive uvenner med slette mennesker; han blev overfaldet på sin gård af sin

fjende og taget af dage —, haves en særskilt saga¹⁾, forfattet af en samtidig velunderrettet mand. Om Hrafn hedder det i sagaen: »han var en Völund med hensyn til kunstfærdighed både m. h. t. træ- og jernarbejder og skjald, og den dygtigste læge« osv.; som læge omtales han således: »Intet, hverken sult eller sövnighed, hindrede ham, når syge kom til ham, først og fremmest at yde dem hjælp. Aldrig tog han penge for sin lægehjælp. Mod mange svagelige og fattige, der var fuldstændig blottede for udveje, tog han, og underholdt dem i sit hjem, indtil de var raske. Ikke blot helbredede han de mænd, som var sårede med sværd, men han lægte også mange mærkelige sygdomme, hvis art ingen kendte. Torgils hed en mand, der fik den sygdom, at hele hans legeme, hoved og krop, arme og ben, hovnede op. Han traf tilfældigvis Hrafn på en gård, hvor de gæstede, og bad ham hjælpe sig. Hrafn brændte ham mange pletter (mange steder hvor der dannedes pletter), både overkors på brystet, i hovedet og mellem skuldrene; en halv måned efter var al hævelse forsvunden, så at han blev helt rask. En kvinde, der kom til Hrafn, led af megen nedtrykthed; hun græd jævnlig og var så tung for brystet, at hun var nær ved at fortvivle. Hrafn årelod hende på den åre på armen, som han kaldte 'den susende' (hermed antages pulsen at være ment). Straks efter blev hun rask. Torgils hed en mand, som blev gal; han var så stærk, at mange mænd måtte holde ham; siden kom Hrafn til og

¹⁾ Udg. i Biskupasögur I.

brændte ham på nogle steder (samme udtryk som för) i hovedet, og han fik siden sin forstand igen. Blandt Hrafns mænd var der en, Martein Brandsson hed han, som fik stensygdom; han kunde ikke lade sit vand, da stenen forhindrede urinens udtømmelse; han lå døden nær, og hovnede op som en okse (blev så tyk som en okse). Så tilkaldte Hrafn sine præster (han var meget religiøs), og lod dem synge fem gange pater noster inden han begyndte operationen. Så befølte han den syge og mærkede stenen, trykkede den så langt ud i penis som han kunde og bandt siden en hörtråd ovenfor (bagved) den, for at den ikke skulde glide opad igen; en anden tråd bandt han foran stenen. Så gjorde han med en kniv et snit gennem hele (det mellemliggende) stykke og fjærnedede to stene. Så forbandt han såret med olje¹⁾ og helbredede ham, så at han blev rask«. Jeg har givet en omtrent ordret oversættelse af hele dette interessante — i sagalitteraturen enestående — stykke, som indeholder en fuldstændig beskrivelse af en kirurgisk operation m. m. Hvorvidt Hrafn har kendt noget til udenlandsk medicinsk litteratur, er det umuligt at afgøre. Selv havde han fået nogen gejstlig uddannelse; han havde rejst meget i udlandet og havde gejstlige på sin gård til stadighed og kan således gennem dem have haft en boglig dannelse.²⁾ Det kan derimod

¹⁾ Olje hedder i grundsproget viðsmjör = ved- (træ-) smør.

²⁾ Det er, ifølge dr. Fr. Grön, heller ikke tvivlsomt, at udenlandsk lægekunst eller kendskab til den så tidlig var kommet til Norden.

næppe antages at have været tilfældet med bonden Arni i Brautarholt, »en god læge«, der tilfulde kunde »se (∴: bedømme) sår« (12. årh.)

I det hele må det vist antages at den største del af dem, der befattede sig med lægegerning i oldtiden, var lægfolk; deriblandt naturligvis alle kvindelige læger. At sådanne folk var vel ansete, er vist utvivlsomt, og jeg kan ikke indrømme, at der f. eks. i Bispesagaer, hvor der er tale om at den og den ikke kunde helbrede (hvorimod helgenen kunde), antydes en ringeagt for »lægerne«, værtimod, sygdommene eller sårene var så farlige og uhelbredelige, at der skulde et — jærtegn til.

Endelig skal bemærkes, at kong Sverre siges, i anledning af sygdom blandt udsutede belejrede, at have givet mange lægeråd (*lækningabrögð*).

Mærkeligt og enestående er det i Sverrig at træffe officielle læger, »lovlæger« (*lagha læki[r]*), som de kaldes; de omtales i et par gamle svenske love således omtrent: »når en mand sårer en anden, skal han tilbyde ham 3 'lovlæger', hvoriblandt han kan vælge; men 'lovlæge' hedder den, som har helbredet et med jærn tilføjjet sår, et benbrud, et afhugget lem, osv.«. Noget tilsvarende kendes ikke fra de andre nordiske lande. Kun i dette tilfælde, ∴: hvor sagen var ordnet således, kunde der være tale om at fastsætte lægehonorarer (oldsv. *lækirs gæf, lækis gift, lækæris fæ*), men hvorledes denne var ordnet, siges ikke. Honorar findes dog også antydet i danske love (*lækis gjaf, læki-gjald*) og i Norges gamle love (*lækningarkaup, læknisfé*) som pligtmæssig betaling foruden sårboderne. Den

ovennævnte Hrafn siges ikke at have taget nogen lön for sine helbredelser; ligesom denne bemærkning viser, at det modsatte ellers var tilfældet, er det givet, at det betragtedes som en selvfølge, at den helbredede gav den, der havde lægt ham, noget for hans ulejlighed og virksomhed. Ydelse krævede nu engang genydelse, gave gengæld. Men lönnen berode naturligvis altid på den helbrededes stilling og formue. En hövding Torkel, hedder det i en saga, »lönnede lægen Torvard godt, idet han gav ham en hest og en søvring og takkede ham venligt«; det er helbredelse af sår, det drejer sig om.

4. Enkelte lidelser og deres behandling m. m.

Sår og bylder. Det følger af sagaernes indhold, der jo for en stor del består af skildringer af kampe til lands og søs med meget mandefald eller af overfald på og kampe mellem enkeltmænd osv., at der atter og atter fortælles om sår, sår af større eller mindre betydning, i alle legemets dele. Der kan naturligvis ikke være tale om her at give nogen fuldstændig fortegnelse over alt dette.

Der skælnedes mellem større og mindre sår. De større og dødbringende sår hed *ben* (jfr. 'bane'), hvilket ord dog også kan bruges om stærkt blødende sår i almindelighed. Ellers er *sár* 'sår' det almindelige udtryk. Dernæst gjordes der forskel på sårets dybde og sted, og man skælnede da mellem hjærnesår, marvsår og hulsår. »Det er hjærnesår — hedder det i Grågåsen —, når der kommer en åbning på hovedet, hvad enten det er kløvet eller splittet. Det

er marvsår, når et ben, hvori der er marv, er itu lige ind til marven; dette gælder også, når benet er brudt. Det er hulsår, når blodet fra såret kan strømme ind i legemets hulheder.« I danske love defineres *holsår* således: »Det kalder man hulsår, som enten er i 'høghre gulf' eller 'næthre gulf' eller (går) gennem hånd eller gennem fod« osv. De her anførte udtryk forklarer nutidssprogets 'melemgulf'). Flere forskellige slag og stød omtales særskilt. Dette behøver vi ikke at komme nærmere ind på.

Først gjaldt det om at undersøge sårenes art (*kunna sår at séa*), hvorvidt de var dødlringende eller uhelbredelige. Der nævnes tilfælde, hvor en læge straks kunde erklære, at manden ikke kunde helbredes. En interessant meddelelse findes i Ljósvetningasaga; her hedder det om en Torvard læge, at han løste bindet af såret på en mand og blev spurgt, hvad han mente derom: »hvis Kodran (den sårede) havde fået lov til at ligge stille, havde der været håb. Nu er der intet«; den anden svarede, at man kunne prøve og gøre et snit i en af fingrene. Manden døde om natten. Om Snorre gode hedder det, at han ved at tage blodblandet sne i munden kunde mærke om blodet var fra et hulsår. Den kvindelige læge ved Stiklestad lod de sårede spise grød med løg i, for at få at vide om såret var trængt ind i bughulen (naven og tarmene; hun mærkede det af løgets stærke lugt).

Ofte høres der tale om meget svære og mange sår på en enkelt, som helbrededes; således f. eks. en mand, der havde fået ikke mindre end 35 sår og som blev

helbredet, uden at det angives nærmere, hvorledes man bar sig ad. Ofte meddeles, at den hårdt sårede måtte ligge længere tid, en hel vinter f. eks., »sårene grode sent og dårligt« hedder det ikke sjælden. Det er kun, hvad man kunde vente. Modsat findes også meddelelser om, at de »heledes hurtigt og godt«. Blandt meget farlige sår som nævnes er f. eks. det, som Tormod Kolbruneskjald fik på Stiklestad; han blev ramt af en pil med modhager i brystet; pilens brudstykke, der sad i kødet, kunde ikke læmpelig trækkes ud; det var trængt for dybt ind; den kvindelige læge anvendte en 'spændetang' for at trække det ud, men kunde ikke; da trak Tormod det selv ud; sagaen tilføjer, at der var »røde og hvide trævler af hjertet derpå«; da Tormod så det, skal han koldblodig have sagt: »endnu var mine hjærterødder dog fede«. Til yderligere oplysning skal her meddeles den kraftige skildring i Eyrbyggjasaga af et par sårede mænd: »Torodd Torbrandsson havde et så svært sår i nakken, at han ikke kunde holde hovedet oprejst; han havde sokkebroge på, der var helt våde af blod. Snorre godes hjemmemand vilde trække dem af ham, men kunde ikke. Da sagde Snorre: det er da ingen lögn, hvad der fortælles om jer Torbrandssønner, når I er så store spradebasser, at I har så snævre klæder, at man ikke kan få dem af eder. Torodd sagde: det er fordi vedkommende ikke har kræfter nok. Trods yderligere anstrængelser gik brogen (hosen) ikke af. Da gik Snorre gode til og følte på benet og mærkede et spyd (spydblod), der stod igennem benet, mellem hasen

og læggen, hvorved brogen sad fast ved benet. Da sagde Snorre, at han (hjemmemanden) måtte være dummere end tilladeligt, når han ikke havde opdaget dette. Snorre Torbrandsson var den kvikkeste af brødrene; han sad hos sin navne om aftenen og de havde *skyr* (etslags tykmælk) og ost at spise. Snorre gode mærkede, at det gik så langsomt med osten, og han følte da på hans hals og opdagede, at en pilespids stod tværs igennem og ind til tungeroden. Da tog Snorre en 'spændetang' og trak spidsen ud, hvorefter den anden spiste videre. Snorre helbredede alle Torbrandssønnerne. Og da Torodds hals begyndte at gro, viste det sig, at hovedet sad noget foroverbøjet. Herover klagede Torodd, men Snorre mente, at når 'senerne knyttedes', vilde hovedet komme til at sidde lige; men Torodd vilde ikke høre andet, end at såret blev revet op påny og hovedet anbragt i lige stilling. Det gik som Snorre havde sagt, at hovedet fik en knejsende stilling, da senerne grode sammen, og han kunde siden ikke let lude med hovedet«.

Denne fortælling er i flere henseender karakteristisk. Den er måske nok noget stiliseret, måske noget overdreven. Sikkert er der dog »noget om det«; kærnen er vist god nok. Vilde man nu sige, at en sådan fortælling, der beror på en gammel tradition, ikke er pålidelig, mangler der ikke lignende meddelelser i sagaer om senere tider, der beror på øjenvidners udsagn. Jeg skal anføre et eksempel fra Sverres saga. Gudlaug staller var bleven såret og flygtede; da mødte han en bonde, af modpartiet; denne huggede efter ham; hugget ramte dér, hvor hals og nakke

mødes; Gudlaug faldt om, og bonden trode, han havde slået ham ihjæl og tildækkede liget med kvas, efter at have afført ham klæderne (∴ en skarlagenskjortel). Men Gudlaug kom noget efter til sin bevidsthed igen, stod op og gik hen til en gård, hvor han blev vel modtaget; så begav han sig til kongen og »hans sår heledes« — og heraf fik han et tilnavn. Dette er samtidsberetning. — Alt dette og meget mere viser, hvor lidet ömfindtlig man var, hvor meget man måtte döje og hvor svære beskadigelser der, trods alt, kunde heles. Behandlingen af disse sår var sikkert så langt fra al nutidens antiseptik som tænkeligt.

Foruden de her nævnte sår forekom der naturligvis i det daglige liv større og mindre legemsbeskadigelser, læsioner af enhver art, brud på arme og ben, kontusioner, distorsioner og luksationer, osv. Herom er der en mængde meddelelser. Der omtales en luksation, f. eks. i Gunnlaugs saga; Gunnlaugs fod går under en hård brydekamp af led; den forbindes, men hovner vældig op, han rejser hjem en lang vej, og det gjorde ikke sagen bedre; det lader til, at foden var længe om at blive rask, men udførligere beskrivelse mangler. En hånd går af led,¹⁾ men 3 mænd kunde ikke bringe den i led igen — så hjalp en helgen. Vandet fra en viet brönd blev stænket på hånden, og den 3. dags aften var der så en, der tog kraftigt i hånden; da hørtes en stærk knagen — hånden kom i led igen. Rimeligvis var

¹⁾ Biskupasögur I, 611—12.

det det kraftige tag, der hjalp nok så godt som vandet.

Endnu en »sygehistorie« skal meddeles. Da Gudmund Arason — den senere navnkundige biskop og helgen (d. 1237) — første gang skulde rejse udenlands, fik de straks forrygende vejr og led skibbrud. Gudmund fik ved den lejlighed sin fod knust på skibskanten¹⁾ »så småt som en muslingeskal, og tærerne vendte derhen, hvor hælen skulde være«. Han blev da først bragt til en bonde, der var »en god læge«; hos ham var han nogen tid og »hans fod fæstnede sig«. Men Gudmund forlod ham og begav sig til en onkel; »da stod benpiberne ud«, og noget måtte der göres; »benstumperne fik man ikke ud, og kødet vilde ikke gro over dem«. Da begav han sig til præsten Helge Skeljungsson, »der var en udmærket mand og den bedste læge«; »men såsnart han kom derhen, 'bagte'²⁾ Helge benet, og to mænd måtte trække i benpipen med en tang, før den gik ud, og så helbredede Helge ham, og han blev rask ved fardag« (∴ i begyndelsen af juni, men benbruddet var sket i den første uge af oktober; kort efter påske var han kommen til Helge). Uagtet beskrivelsen af dette tilfælde er ufuldstændig, giver den dog et ret talende billede af de forhold, folk med så svære skader måtte leve under.

¹⁾ Beretningen herom findes Biskupasögur I, 422 f, og Sturlunga-saga I, 138 f. (oversættelsen I, 129 f.)

²⁾ Dette betyder vistnok, at der blev anvendt varme omslag eller måske opvarmning ved ilden, der menes sikkert ikke en slags »massagebehandling«.

Brandsår forekommer nogle gange nævnte, men der siges kun, at de hovnede forfærdelig stærkt og en stærk svie fulgte med.

Ved benbrud har man anvendt skinner for at holde benet fast og i den stilling, det skulde have. De kaldtes *spelkr* og omtales i en uhistorisk saga, men utvivlsomt er det noget, der har sin rod i hvad der virkelig fandt sted. Blev et ben hugget af, fik man et træben; sådanne omtales flere steder, og man fik tilnavne deraf (*tréfótr*, *viðleggr*).

Bylder (*kýli* af *kúla* 'kugle') og svulster (*sullr*) omtales flere gange. Dem har man i reglen ladet skøtte sig selv, indtil der gik hul derpå. De omtales undertiden som ret ondartede som hin lovkyndige Torhalls, der under den vældige strid på altinget efter Njals indebrænding måtte ligge hjemme i sit tælt. »Han havde fået et sådant benmén, at benet ovenfor anklen var så ophovnet og tykt som et kvindelår«; da han så hørte, at sagen var ødelagt på altinget, foretog han sig heroisk nok den gærning, at han tog et spyd og jog det i bylden og flængede i den, så at blod og materie strømmede ud — og han gik afsted uden at halte. Denslags kraftanstrængelser omtales også ellers.

Ekstremiteternes sygdomme. Lemmer omtales meget ofte som ophovnede, uden at der er tale om nogen særlig grund dertil; herom bruges udtrykket *at blása* (upersonlig brugt) og substantivet *blástr* (jfr. inflammere og inflammation); dette nævnes også som følge af sår.

Fremdeles nævnes ofte, at arme, fingre og ben er böjede, så at de ikke kan strækkes (fingrene trykkede

helt ind i den hule hånd, benene helt op til bagen) osv. osv., ligeledes at hænder eller ben er 'visnede', lamme, kraftesløse. Alt dette findes også i danske helgeners jærtegn.

Jeg skal her tilføje et par beskrivelser af denslags 'mén'. En kvinde fik et sådant,¹⁾ at benet svulmede op og blev så blåsort, som om koldbrand var kommet deri; ved at hun måtte gå og arbejde blev det værre og værre; så dannedes der et åbent sår nedenfor knæet udvendig på benet; det blev næsten så langt som det 'mindre spand' (afstanden mellem tommelfinger og pegefinger) og ikke fuldt så bredt; deraf udgik blod og rådne køddede; så måtte hun ligge til sængs — indtil hellig Torlak tog sig af hende.

En mand fik en sygdom i benet,²⁾ så at han lå en hel måned; han lod skære i det på 8 steder, men det blev stadig værre. Den samme mand havde iøvrigt tidligere haft forfrysning i fødderne på grund af en fjældtur; den var så stærk, at lægerne erklærede, at de intet kunde gøre derved, men rådede til at han skulde lade fødderne hugge af sig ved ankelledet. Han lå i 2 måneder og påkaldte så Gudmund d. gode. Natten efter havde skindet på den ene fod løsnet sig tilligemed neglene, og noget senere gik det på samme måde med den anden — og han blev noget efter helt rask.

Der er för blevet nævnet et eksempel på, at et sår blev 'revet op' påny, for at vedkommende legemsdel skulde få en bedre stilling, end det først så ud

¹⁾ Biskupasögur I, 386—87.

²⁾ Biskupasögur I, 618.

til at ville få. Svarende dertil er et eksempel (år 1221) på osteoklasi¹⁾; en mand brækkede benet, men da benet havde »fæstnet sig«, fandt han, at det ikke stod, som det burde; han lod det da brække igen og gav selv besked, hvorledes det skulde forbindes; det »fæstnede sig« godt, og han haltedede derefter kun lidet. Om nogen kirurgisk operation i egentlig forstand er her åbenbart ikke tale.

Det følger af sig selv, at der ofte forekom tilfælde af koldbrand i sår og ben; det hedder i oldsproget *dreþ*, enten 'det dræbende' eller 'det dræbte'. Der omtales engang, at en mand døde af koldbrand i armen.

Behandlingen af alle disse sår har i det hele været meget simpel og primitiv. Først er sårene bleven vaskede og rensede (*fægja sár*) ved varmt vand, således som det udtrykkelig hedder i skildringen af Stiklestadslaget. Så blev de forbundne (*binda sár, veita umbönd*). Kun i svenske love nævnes lin som forbindingsmiddel; i en uhistorisk saga nævnes silke. Før forbindingen har man smurt såret ind med salver (*smyrsl*, der opbevaredes i gemmer eller etslags dåser, *smyrslabuðkr*) og olje. Hvoraf disse salver lavedes, får vi ingen oplysninger om.²⁾ Desuden omtales visse urter, der er bleven lagt over sårene, dels for at dulme smærten, dels for at læge såret; jfr. navnet *græðisúra*, helbredende syre, der dog ikke synes at forekomme i oldsproget; troen på visse urters liv-

¹⁾ Sturlungasaga I, 350.

²⁾ På Hovedøen har man fundet rester af salve i et lerkar; den var lavet af en blyforbindelse, olje (og potaske), men dette tilhører sikkert ikke oldtiden. Jfr. Grön 31.

bevarende og helbredende kraft fremgår klart af udtryk som: »urter, der forhindrede døden« i en uhistorisk saga; jfr. også udtrykket *lifsgrös*, 'livsurter'. I Hakon d. gamles saga nævnes 'urter', der skulde have den virkning, at en, der bar et gloende jærn i hånden, ikke skulde tage nogen skade, hvis den var bleven strøget dermed. Der omtales også visse stene (*lyfsteinn*), der skulde være bleven pulveriserede og pulveret strøt over såret, men her er man vist ved grænsen af det overtroiske.

Hvor længe forbindingen forblev urørt, angives ikke; rimeligvis har det ofte varet temlig længe, inden den blev taget af.

Ved længere flænger og når bugen var revet op blev såret syt sammen; også dette omtales næsten kun i uhistoriske sagaer, men det støtter sig uden tvivl til virkelig praksis; at beskrivelserne af fremgangsmåden er overdrevne er en anden sag. Et par gange omtales, at den opsprættede bug bliver syt sammen, den ene gang med silketråd. På samme måde siges et sår at være syt sammen med silketråd, hvorefter såret blev salvet og forbundet; dette omtales også i en historisk saga¹); dèr er der tale om et læbesår (efter 3 dage var såret helet). Morsomt nok har vi et positivt bevis for tilstedeværelsen af silketråd fra c. 1270, idet en flænge i et blad af den berømte kodeks af Eddakvadene er ved den tid kunstfærdig syt sammen med grøn silketråd. Til den heroiske behandling af benbrud, hvorpå vi i det foregående

¹) Biskupasögur I, 360.

har set eksempler, svarer en i en historisk saga¹⁾ omtalt sammensyning af et dybt sår i halsen, som en mand i et anfald af sindsforvirring havde tilføjet sig selv; såret var et sådant, at han ikke rigtig kunde trække vejret, undtagen ved at holde med hænderne fast om såret, der naturligvis blødte stærkt. Hans broder tog da en 'skonål' og senetråd op af sin pung og syde såret sammen; den sårede var allerede så udmattet, at han ingen modstand kunde gøre. Til yderligere belysning skal tilføjes, at 'skonål' er en meget grov nål i form af et spydblad; senetråden har vel heller ikke været særlig fin.

En enkelt gang hører vi, at der ind i et dybt hals-sår,²⁾ som en kvinde selv har tilføjet sig, lægges en mèche af lærred (*keri*, *léreptskeri*). Ordet *keri* betyder vel egentlig 'undersøger' (et redskab, hvormed noget undersøges); denne brug af ordet træder tydelig frem etsteds i den islandske fristatslov:³⁾ »da er man såret i (til) hjærnen, når man ved en *keri* (sonde) trænger ind til hjærnebasten (o: hjærnehinden).«

Hvad de anvendte redskaber angår, vides ikke ret meget. Rimeligvis har man, og da navnlig de egentlige læger, benyttet særlige mindre knive, om af en særlig form vides ikke, til at foretage operationer med. Det eneste redskab, der nævnes, er den i det foregående et par gange nævnede tang (*töng*, *spennitöng*). Dermed trak man i kødet siddende stumper af våben, især pilespidse, ud, eller stumper af

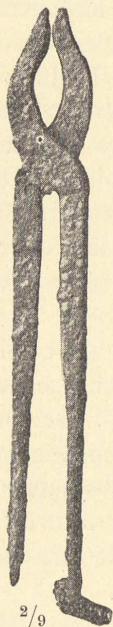
¹⁾ Biskupasögur I, 377 (jærtegnliste).

²⁾ Biskupasögur I, 378.

³⁾ Staðarhólsbók 352.

ben (benpiber).¹⁾ I Norge mener man at have fundet en sådan tang, der opbevares i musæet i Kristiania, og hvoraf her gives en afbildning; der udtales dog,²⁾ at dette redskab egenlig er en smedetang, da man i vikingetiden næppe kan have haft redskaber alene til kirurgisk brug. Dette synes dog ingenlunde sikkert, men det forekommer mig sikkert, at denne tang, både på grund af dens form og størrelse, umulig kan have været et lægeredskab.

2/9

Fig. 2.

Til alt det foranstående skal endnu føjes, at der i 13. årh. omtales en læbeoperation,³⁾ bestående i at hareskår i overlæben, der var stærkt vansirende, blev sammensyt (sikkert efter at randene først var gjort blodige for at kunne heles); lægen, der foretog operationen, hed Vilhelm. Lægehonorar antydes.

Jeg indføjer her en omtale af et helbredelsesmiddel, der består i »brænding«. Dette omtales allerede i Eddadigtene, hvor det hedder i en tydning af en drøm: »jeg vil brænde dig mod (o: for at fjærne) et (legemligt) onde«; og dette antydes i norske love, hvor det etsteds hedder: »hvis en ligger under ild og lader sig brænde eller lader sig årelade«. En sådan »brændingsoperation« omtales nøjere i helgenen Torlaks saga, hvor også et instru-

¹⁾ Dette *spenni* betegner kun tangen som den 'om noget gribende og trækkende'.

²⁾ Jfr. Grön, s. 45.

³⁾ Sturlungasaga II, 145—46.

ment nævnes. En læge Torbjörn »brændte« den syge således, at han på hans mave lagde en jærnplade med et hul i, men da der ingen hage var på 'knapjærnet', gik det så dybt, at den, der blev brændt (patienten), syntes, det trængte helt ind i bughulen, men lægen trak da hurtig jærnet op igen og trykkede på 'brandpletten', så at der trykkedes endel fedt ud. Senere fik patienten smærter i pletten, men helgenen helbredede ham. Det er klart heraf, at igennem pladen, der lagdes på maven, er 'modhagejærnet', der har været glødende, stukket; hagerne skulde hindre, at det gik for dybt. Hvad dette skulde gøre godt for, fremgår imidlertid ikke af beskrivelsen. Dr. Grön gör opmærksom på, at et lignende instrument findes blandt italieneren Lanfranchis (o. 1300) redskaber (s. 43).

Ansigtssygdom. Om biskop Gudmund hedder det, at han havde (varige) smærter i kinden (den højre) nedenfor øjet. Det har vel været smærtefulde trækninger. Værre mén i ansigtet har den *jótr* været, der etsteds omtales (helbredet ved en helgen); ordet betyder egentlig 'kindtand', og det forekommer mig, at der her må være tale om en kræft- eller lupuslignende sygdom (et *átumein*, som denslags sygdomme kaldtes, egl. 'om-sig-ædende mén'). — Etsteds¹⁾ omtales et 'hovedmén', hvorved et ben løsnedes i hovedet, men yderligere beskrivelse gives ikke.

Öjensygdomme omtales meget hyppig både i de islandske helgenlævneder og ikke mindre i de danske. Forholdene på en islandsk gård og vel også i de

¹⁾ Biskupas. I, 196—97.

andre nordiske landes gårde var med deres køkken- og opvarmningsforhold meget ugunstige, ikke mindst for kvindernes vedkommende, for synets fulde bevarelse. Der tales overmåde hyppig om 'sure' øjne,¹⁾ svage, blinde og halvblinde øjne, for ikke at tale om større eller mindre smærter i øjnene, der ofte siges at være kommen ganske pludselig. I en dansk legende nævnes »ulcus in oculo«. ²⁾ Også her tales der om læger, der skulde forstå sig på øjensygdomme, og som gjorde, hvad de kunde, men det hjalp ikke (i det omtalte tilfælde). I et gammelt digt fra o. 1200 findes et mærkeligt ord *drer*; sætningen lyder: »næppe ser de mænd, der lider af drer, alt, som det er.« Man har formodet, vistnok med rette, at hermed menes stær, idet *drer* (egl. 'det nedfaldende') synes at være en oversættelse af det lat. *gutta*. Dette er ret interessant.

Endelig forekom det i oldtiden naturligvis meget ofte, at øjnene kom til at lide ved hug og stik, og flere gange omtales, at øjnene blev stukne ud. Et af de mest bekendte eksempler er Magnus d. blinde. Øjnene blev da f. eks. ligefrem sprængte ud med en træpind. 'Den blinde' findes hyppig som tilnavn.

Skelen er noget, der hyppig antydes, og der er ikke få, der fik deres tilnavn deraf.

Lægemidler omtales så godt som ikke; at folk med svage øjne helst holdt sig i halvmørke, følger af sig selv (det bliver en enkelt gang omtalt, at lyset blev holdt ude ved hjælp af tæpper). I Kongespejlet om-

¹⁾ Herved antydes »kronisk konjunktivitis« (Grön). »Røgblind« betyder kun 'momentant blændet af røg'.

²⁾ Gertz: Vitæ 255.

tales, at sperma ceti (isl. *hvalsauki*, da. *hvalsøky*, direkte oversættelse af det lat. udtryk, jfr. *drer* ovf.) er godt »mod [syge] øjne, spedalskhed m. m.«.

Tandpine omtales yderst sjælden. En kone nævnes,¹⁾ der fik smærter i kindtænderne, og én af dem blev næsten løs, så at hun intet kunde tygge, og smærter havde hun i ansigtet. Det påfaldende ringe antal af tandpinetilfælde, som den gamle litteratur antyder, står i bedste samklang med de sjælden gode tandsæt, som stenaldersfolket ses at have haft (se ovf.), og det er vel på grund af den samme eller lignende levevis og næringsmidler, man i bægge tilfælde har ret til at forudsætte.

Langt hyppigere nævnes 'halsmén', halsonder, som bylder i halsen (*kverkamein*, *kverkasullr*); en enkelt person (præst) nævnes, der led af et kronisk halsonde, så at han næsten ikke kunde tale eller hoste for smærte og ikke få nogen mad ned. Ved et andet tilfælde svulmede halsen op, og følgerne var de samme. I disse og lignende tilfælde er der vel tale om bylder indvendig i halsen. Et sværere tilfælde²⁾: både hoved og hals svulmede op, svælget rådnedede, så at både materie og døde kødtrævler udstødtes af de indvendige sår; så tilføjes der, at »man ikke mente at kunne (forstå sig på at) gøre noget videre derved« — hvorfor en helgen måtte påkaldes; 3 dage efter var vedkommende rask.

I forbindelse hermed skal nævnes, at også drøbelen (*úfr*) kunde blive for stor og genere. Da skar man

¹⁾ Biskupas. I, 195.

²⁾ Biskupas. I, 189—90.

den af. Om den bekendte Erik jørl (d. o. 1022) fortalte traditionen, at han, før han skulde begive sig på Romarejse (eller efter en sådan), lod sin drøbel skære, men lægen var ikke heldig, og det blødte så stærkt, at Erik døde deraf; dete skete rigtignok i England, men uden tvivl kendtes operationen også i Norden.

Sygdomme i genitalia omtales i det hele meget sjældent, og der er ikke tale om nogen veneriske sygdomme. Der tales om, at *sköpin* (3: penis med scrotum og testikler) engang svulmede stærkt op på en mand, men nærmere beskrivelse mangler. Om en anden, der led af øjensygdom og fodskade, fortælles noget lignende,¹⁾ at hans genitalie svulmede op, så at han måtte anbringe et stykke tøj neden under dem »til lettelse«, ti han syntes, at de ellers vilde slides af. Efter at have påkaldt en hegen hedder det, at »den testikel, der smærtede stærkest og hang længst ned, var kommet, mærkede han, op i bugen — og således har det altid været siden«. Hos en tredje svulmede testiklerne så stærkt, at »de at se på ikke var mindre end testiklerne på en toårs tyr«. ²⁾ Fra Danmark omtales en præst, der var »calculosus et doloroso tumore gravatus in testibus«. ³⁾

Et eksempel på sten (*steinn, stansótt*), og hvorledes den blev opereret, er ovf. omtalt s. 13). Sten nævnes flere gange. Den nysnævnte præst var »calculosus«; et andet eksempel kendes fra Danmark: sanatus est

¹⁾ Biskupas. I, 614.

²⁾ Biskupas. I, 615.

³⁾ Gertz: Vitæ 244.

puer, qui habebat calculum.¹⁾ Fra Island kendes følgende (foruden det nævnte). En ung mand led af sten,²⁾ der lå i uringangen og stansede urinen, så at han var nær ved døden. Kort efter en helgenpåkaldelse flød stenen ud af lemmet, ikke mindre i størrelse end en bønne; helgenens søstersøn, biskop Páll, viste stenen den ære at lade den indfatte i sit fingerguld. Stranguri og hæmaturi omtales hos én³⁾; han lå længe (6 uger); endelig blev han rask, efter at der et par gange var udtømt friskt og koaguleret blod (*blóð ok blóðlifrar*).

Broktilfælde omtales sjældent. Etsteds i en helgen-saga⁴⁾ nævnes en mand, hvis »bug var slidt« (*slíta, slitna* er det konstante udtryk; subst. *kviðslit* = brok, et andet klassisk navn er *haull*), og 'småtarmene' var sunkne ned. Mere står der ikke. Den bekendte biskop Laurentius (14. årh.) siges engang at have rejst sig op fra sit sæde meget hurtig, og »deraf fik han den sygdom, som han aldrig siden blev af med, nemlig 'småtarmemén'«. ⁵⁾

Spedalskhed var i oldtiden over hele Norden — som andre steder og senere — en ret udbredt sygdom. De dårlige hygiejniske forhold måtte begunstige dens udbredelse. Den omtales da også ret hyppig både i danske helgenlegender (lepra, leprosus) og i de islandske. Det norsk-islandske ord derfor er *líkþrá* med adj.

¹⁾ Gertz: Vitæ 273.

²⁾ Biskupas. I, 310.

³⁾ Biskupas. I, 383.

⁴⁾ Biskupas. I, 208.

⁵⁾ Biskupas. I, 825.

likþrár; det betyder egenlig 'legems-harskhed'.¹⁾ Det ældste eksempel og selve dette ord (som tilnavn) findes i *Ljósvetningasaga* (midten af 11. årh.). I sig selv er sygdommen sikkert ældre. Det er muligt, at et tilnavn som *skrofi* (9. årh.) indeholder et endnu ældre vidnesbyrd; det synes at betyde 'den, der er hullet, svampagtig, porøs' — hvilket vilde passe fortræffelig til udseendet. I det 14. årh. regnes sygdommen blandt andre almindelige sygdomme.

Den spedalskes hjælpeløshed er udtrykt ved Gulatingens bestemmelse om, at ved udbud til leding er de spedalske blandt dem, der ikke talte med.

Sygdommen omtales, som antydet, hyppig, både i danske jærtegn — deriblandt findes et eksempel fra Gulland —, i de uhistoriske og historiske sagaer og islandske helgeners jærtegnslister.

Til beskrivelsen af den hører, at den syge får mange sår på sit legeme, at han fra isse til fod er lutter ujævnheder og knuder.

En sygehistorie lyder²⁾: En tjenestekarl var så spedalsk, at hele hans legeme var hvidt af ujævnheder, men under dem var der vand og ond vædske, så at klæderne under ham blev våde deraf. Her findes et middel anvendt, idet den syge bliver oversmurt med olje (som Gudmund d. hellige havde viet). Kongespejlet nævner spermacet som middel mod sygdommen. At sygdommen ansås for smittende, synes at

¹⁾ Hvorvidt ordet *hörundfall* betyder det samme, finder jeg tvivlsomt.

²⁾ Biskupas. I 456.

fremgå af et af Grøn fremdraget sted i et norsk dokument fra 14. årh. Når en sygdom beskrives således¹⁾: »Han blev grebet af det mén, at hans legeme blev besat med en ujævnhed (*hrýfi*, af *hrjúfr* 'ru') og væskende udslet (*óþveri*) med megen klø og svie, så at han ikke kunde holde sig rolig. Hans legeme var at se på som var der blære ved blære fra isse til fod«, og så svulmede hans ansigt op, så at man knapt kunde se øjnene, så kan der her næppe være tale om et tilfælde af spedalskhed tiltrods for brugen af ordet *hrýfi*; her er det vistnok prurigo, der menes. Det ord, som her bruges, behøver nemlig ikke nødvendigvis at betyde spedalskhed, eftersom der findes et sted, der lyder således: »så også med *hrýfi*, dersom den er meget svær, bliver den næsten til spedalskhed, og trænger til at der bliver meget gjort derved, dersom det skal hjælpe«. Dette står ganske vist i en prædiken. Et andet sted i samme findes *likþráir* 'spedalske' ved siden af *hrjúfir* 'ru'. Adjektivet *hrjúfr* findes i andre oldgermanske sprog som gengivelse af leprosus (et steds i en legende hedder det: »den dreng som led af den værste spedalskhed, så at hans hele legeme var fuldt af materie og 'ru'«.). Således er der vel næppe tvivl om, at ordet også på Island (og i Norge) er blevet brugt om spedalske. Den anførte sygdomsbeskrivelse anfører Grøn under sin behandling af fnat, og mener, at det her drejer sig om et tilfælde af et akut, universelt ekzem.

Som bekendt er det denne sygdom, spedalskheden,

¹⁾ Biskupas. I 181.

til hvis helbredelse man først opførte sygehuse, hospitaler; af dette ord fik sygdommen så sit senere almindelige navn (spedalsk; også trængt — ialfald for en tid — ind i islandsk: *spítelskur*, *spítelska*). Spedalskhedshospitaler — der især stod under St. Jørgens beskyttelse — oprettedes i Danmark o. 1200, i Norge nævnes »syge mænds hospital« først år 1266; »lærde mænds hospital« nævnes oprettet på Island 1308, men virkelige spedalskhedshospitaler blev først oprettede på Island 1652.

Det skal hertil føjes, at når det om den gamle biskop Gizur (d. 1118) hedder, at der kom sår overalt på hans legeme med store smærter, kan der vist ikke være tale om andet end en eller anden ondartet hudsygdom (ikke lepra, endnu mindre en venerisk sygdom).

Andre hudsygdomme. Fnats har sikkert fra urgammel tid været kendt i Norden; den bærer det betegnende navn *kláði* 'klø'. Sygdommen omtales yderst sjælden, rimeligvis fordi den ikke er blevet regnet for så meget. Når Grön i den omstændighed, at det nogle gange omtales at man lod sig klø ved sængetime, vil se et bevis for en udbredelse af denne sygdom, kan jeg ikke være enig med ham. Alle de steder, der anføres i Vigfússons ordbog (og som Grön støtter sig til), går ud på, at det kun er foden, der bliver kløet, og der er i reglen tale om fornemme folk; Vigfússon forklarer sagen ganske anderledes: »the ancients seem to have had their feet rubbed in bed in order to bring on sleep«. Det forekommer ikke usandsynligt, at man i oldtiden i de

bedre krese har skammet sig for at lide af fnat, ligesom tilfældet senere har været og er nutildags på Island.

Så er der en sygdom, der kaldes *reformr* (eller i plur. *reformar*) eller *reformasótt*. Den nævnes kun én gang. Den unge Magnus, søn af Harald hårdråde, døde af denne syge (1069), efter at have ligget syg i nogen tid. Hermed menes utvivlsomt ringormelidelse (herpes tonsurans). Dr. Grön antager, at denne lidelse næppe har været den egenlige årsag til Magnus' død, men at en anden sygdom har stødt til. Dette *ref* har sikkert intet med dyrenavnet at gøre, men er vist identisk med 'ring', jfr. et norsk dialekt-verbum *revja* 'hvirvle, danne små ringe eller cirkler'.

Kopper. *Bóla*, *bólnasótt* er det almindelige navn herfor (*bóla* = 'lille knop'). Denne sygdom, der aldrig nævnes eller antydes i de islandske slægtsagaer, nævnes først for Islands vedkommende i de islandske annaler, ved år 1240, og kaldes *bólnasótt*, undertiden med tilføjelse af »den første«. At den er kommen ved smitte udefra, er naturligvis utvivlsomt, men hvorfra siges der ikke. Derimod hedder det udtrykkelig om den i annalerne sidste nævnte epidemi, 1379, at der kom 6 skibe fra Norge og deri koppesygd, og ligeledes udtrykkelig, at da grasserede denne sygdom i Norge. Desuden var der koppeepidemi på Island i årene 1291, 1310 og 1347, altså med temlig lange mellemrum. Om nogle af dem gives nærmere oplysninger, at de »gik over hele landet og at en mængde folk døde deraf«, især unge folk (som det i en kilde fremhæves); i et enkelt tilfælde hedder det,

at folk »rådne de op«. Epidemien 1347 beskrives i en annal udførlig således: »Den fjerde koppeepidemi over hele landet, så voldsom, at ingen var så gammel, at han kunde huske noget lignende; man anslog at der døde omtrent 480 mennesker (på hvert af et par nærmere betegnede områder). Sygdommen rasede i dette år på sydlandet, men året efter på nordlandet; den angreb næsten hvert menneske under 40 år og mange ældre, og endogså de børn, som døende mødre bragte til verden, var befængte med sygdommen«. Om nogen lægemidler eller forsøg på at stanse udbredelsen er der aldrig tale.

Hvorvidt det kan antages, at mæslinger har været kendt i oldtiden i Norden, er meget tvivlsomt. Der findes et sygdomsnavn: *krefðusótt*, et ord som i nyere norsk bruges om mæslinger; men det er sikkert, at på Island har ordet ikke haft den betydning, men vistnok betydet impetigo (variolæ spuria, Grön s. 89).¹⁾ Ordet findes i en annal ved året 1389 (og det tilføjes at der døde mange); når der i andre recensioner her omtales *sótt* eller *kynjasótt* ('underlig sygdom'), er det tvivlsomt, om der menes det samme. Imidlertid viser stedet navnets eksistens. I senere tider nævnes samme epidemi.

Nutildags kaldes fåresyge *hettusótt* på Island. En sygdom af dette navn — hvis etymologi taler for at der virkelig menes fåresyge, af *hetta* 'en hætte', på grund af hovedets uformelige skikkelse under sygdommen — nævnes i annalerne (og Sturlungasaga)

¹⁾ I et moderne lægevidenskabeligt skrift hedder det, at ordet især bruges om udslæt i hovedet.

ved 1231, uden nærmere beskrivelse. Derimod findes ved år 1313 i en yngre annal følgende interessante bemærkning: »Da gik der også en sygdom vide om land på forskellig måde, der var én (der menes måske 'måden', uagtet syntaksen peger på 'sygdom'), at den ikke gik længere ned end til brystet; den sygdom kaldte Grim d. unge¹⁾ for hettusótt; nogle blev så hovne over brystet, som det kunde være én eneste sten (at føle på)«.

Erysipelas, rosen, hedder nu til dags på Island *heimakona* eller *heimakoma*, hvilket sidste vel er det rigtige, det betyder da 'en sygdom, man får i hjemmet'. Et gammelt navn for denne sygdom synes *ámusótt* at være; det styrkes ved, at det hedder at Snorri Sturluson engang på altinget²⁾ »fik *ámusótt*, så at han ikke kunde gå«. Her er der dog mulig tale om phlebitis. Ordet afledes af *áma* 'et slags orm' og står mulig i forbindelse med *ámumaðkr* (udtalt *ánu*) = regnorm. Iøvrigt omtales ikke denne sygdom.³⁾

Ignis sacer (»den hellige ild«) omtales, såvidt vides, kun i Danmark, hvad der jo på grund af sygdommens årsag (meldrøje i kornet) er forståeligt nok.

¹⁾ Denne var en præst, der døde 1310; han kan altså ikke have brugt navnet om den sygdom, der grasserede 1313.

²⁾ Sturlungas. I. 411.

³⁾ Jeg benytter lejligheden til at omtale den *farkonusótt*, der siges i Flatøannalen ved år 1240 at være kommen til Island. Det er jo i dette år, at den første koppeepidemi kom til Island. Jeg antager, at det netop er denne, der menes med *farkonusótt*; det er en kvindelig passager, der har medbragt den. Flatøannalen kompilerer ofte uden kritik; dens udarbejder fandt de 2 navne i forskellige annaler og trode, at der var tale om to forskellige sygdomme.

Således omtaler Saxo denne sygdom et par gange, men uden at beskrive den nøjere (en mand har den i næsen, en anden et steds i legemet)¹⁾; i danske helgenlegender omtales den også et par gange (en kvinde »fortæredes af den hellige ild i en del af sit legeme«²⁾; en mand fra Skåne³⁾ led hårdt deraf i tungen »så han næsten var død deraf«; ved helgenens, Vilhelms, hjælp helbrededes han; »den hellige ild slukkedes pludselig, og der gik hul på bylden i munden, og ud flød materie blandet med blod, som om der var nogen, der trykkede tungen med fingrene«. Endnu et tilfælde omtales. Om disse 3 tilfælde, som hverken omtales af Ehlers eller Grön, må jeg overlade dommen til sagkyndige.

Endelig skal skörbug, *skyrbjúgr*, kort omtales. Ordet antages ved folkeetymologi at være omdannet af *scorbutus* (der igen skal hidrøre fra et ord, der genfindes i dansk: *skurv*); dette forekommer dog noget tvivlsomt; ordet er vist et gammelt nordisk ord. Sygdommen, der betegnes derved, er sikkert nok gammel. Det er ikke mærkeligt, at første gang den omtales i den gamle litteratur, er det netop hos en mand på en sørejse i 10. årh. Et navn må sygdommen have haft, og noget andet end dette kendes ikke. Skulde ikke *skyr* stå i forbindelse med, at man antog, at den hidrørte fra for megen nydelse af skyr (oplagt mælk, sur mælk) jfr. ovf., som man har haft med sig på rejser, fordi den ikke var så udsat for at fordærves? På nævnte

¹⁾ Dr. Ehlers mener (*Ignis sacer*, 1895, s. 32), at hermed menes henholdsvis rosen og senil gangræn.

²⁾ Gertz: Vitæ 357.

³⁾ Sst. 358.

sted forudsættes, at sygdommen kunde være dødelig. Iøvrigt omtales skörbug kun et par gange; det ene sted siges den at have bredt sig over kroppen, idet også benene hovnede op¹⁾; det andet sted hedder²⁾ det, at »biskop Arne (på sin Norgesrejse) led megen nød med hensyn til levnedsmidler, og han fik megen skörbug i munden, så han havde færre kindtænder hjem end hjemmefra; dog blev han rask, da han kom til Norge«.

Indre sygdomme. Det er ovf. blevet nævnet, at sygdomme, der var folk uforklarlige og som ytrede sig som mathed, sløvhed og som sikkert også var ledsaget af feber, kaldtes *kröm*; dertil verbet *at kremjask*. Det var ikke så underligt, at man antog, at sådanne sygdomme berode på trolddom³⁾ og følgelig anvendte trolddom imod den. Som oftest er der vel tale om tuberkulose eller nyrebetændelse eller hysteriske sygdomme. Særlig fremhæves som symptom en meget stærkt udviklet afkræftelse, mathed i alle lemmer, mangel på madlyst og sövnløshed. Den slags sygdomme kaldes også simpelthen *sótt* 'sygdom' (altså ensbetydende med *kröm*). Dette findes meget hyppig i helgenlegender, både islandske og danske (mulier, omni membrorum officio destituta — en sygdom, der havde varet i 12 år; usu membrorum destitutus, debilis membris et quasi freneticus,⁴⁾ osv.). Det er muligt og rimeligt, at flere forskellige sygdomme skjuler sig

¹⁾ Biskupas. I. 780.

²⁾ Sst. 781.

³⁾ Trolddomssygdom, *gørningasótt*, som det kaldtes.

⁴⁾ »En kvinde, berøvet sine lemmers hele virksomhed«, »berøvet brugen af sine lemmer«, »svag af lemmer og ligesom gal«.

under disse betegnelser (lamhed er vel ment i flere). De islandske udtryk er i reglen mere bestemte. En sygdomsbeskrivelse lyder¹⁾: »En gift kone blev syg og sængeliggende; hun kunde ikke gå og knap sidde og var næsten kraftesløs i alle lemmer, og hun havde jævnlig smærter«, og således havde hun ligget i 6 vintre. At komme nærmere ind herpå vilde knap kunne føre til nogen sikker opfattelse. Vi vil derfor gå over til de mere bestemt antydede sygdomme.

Lunge- og brystsygdomme har uden tvivl været ret hyppige i oldtiden, tildels på grund af boligernes slette hygiejniske forhold; men det er let at forstå, at de har været mest udbredte blandt tyende og småkårsfolk, der jo i reglen ikke omtales. Derfor er de i litteraturen nævnte tilfælde, der her kommer i betragtning, forholdsvis få. Saxo nævner etsteds en, der led af »vitiati pulmonis languor«, hvilket af Grön er udlagt som brystsyge. Lungeaffektion menes vist med den sygdom, der betegnes som »svært og farligt mén indenfor ribbenene«,²⁾ og ikke mindre »et indvendigt mén« en mand havde haft³⁾ i 30 år, med store smærter og blodopsytning; et andet steds siges det rigtignok at dette indvendige mén var en 'bugbyld'. (Er her tale om en ekinokok?) Der omtales desuden 'sting' (*stingi*),⁴⁾ som hos en person siges at have været meget voldsom, så at han knap kunde trække vejret; smærterne var stærkest i den venstre

¹⁾ Biskupas. I, 351.

²⁾ Biskupas. I, 305.

³⁾ Sst. 323.

⁴⁾ Biskupas. I, 182.

side og i brystet; Grön antager, at der her er tale om pleurodyni. Sygdommen siges at være kommen ganske pludselig, ligesom tilfældet var med hövdingen Hermund (ved midten af det 11. årh.), der pludselig blev overfalden af »sting under armen« (pneumoni?), hvorefter han kort efter døde.¹⁾ Det samme må vist menes med den i annaler ved året 1310 omtalte (epidemiske) 'stingsot'. Hoste og katarr og hæshed omtales eller antydes flere gange.

Indvendige sygdomme i bughulen, vistnok af meget forskellig art, antydes flere steder. Vi finder også her tale om²⁾ »opblæste« $\circ$: oppustede indvolde: »han blev helt oppustet, tyk som en okse«, hedder det, og dermed fulgte hæftige smærter; i dette tilfælde siges der, at han blev hårdt omviklet med lærred. Om et lignende tilfælde i Danmark berettes der i en legende; her er det en kvinde: »ventrem, sicut vidimus, adeo inflatum habuit tumoris magnitudine, ut vix trium ulnarum cingulo cingeretur«³⁾; da hun var blevet helbredet (ved en helgen) og hun blev spurgt, om hun havde mærket nogen bristning indvendig eller udvendig, hvorved væske eller materie kunde være flydt ud, nægtede hun alt det på det bestemteste. En sygehistorie fra Island må her finde sin plads; den er ret kombineret⁴⁾; en kvinde mærkede store smærter og ubehageligheder 'for brystet' og ud imod

¹⁾ Bandamannasaga 42.

²⁾ Biskupas. I, 318.

³⁾ Gertz: Vitæ 350; »hun havde, som vi så, en så oppustet bug, på grund af en stærk ophovning, at hun næppe kunde ompændes af et bælte på 3 alen«.

⁴⁾ Biskupas. I, 178.

den ene side; alle trode at hun skulde dø. Dermed fulgte, at der fra hende udgik en så stærk stank, at man næsten ikke kunde sidde ved siden af hende (for at passe hende). Hun kunde ikke sove eller spise. Hendes fader, »der var en god læge«, undersøgte hende ved at føle på hende; så fandt han oven over navlen ved ribbenene til den ene side, at der var en stor og frygtelig svulst; da sagde han: »hvis det her galdt får eller kvæg, vilde jeg skære i det«, men nu da det galdt et menneske, turde han »for gud« ikke gøre det. Så fik hun mælk, blandet med vand, hvori en helgens ben var vaskede; straks begyndte hun at »kaste op med megen stank«; da så faderen igen undersøgte hende, var »svulsten bristet og ophovningen havde fordelt sig på 3 steder«. Tre dage efter var hun rask. Det forekommer mig, at her mulig er tale om en ekinokok-svulst; i flere andre tilfælde, hvor der er tale om en stærk opsvulmen, er det formodenlig ekinokokker, det drejer sig om. Denne sygdom kaldes nu altid *sullaveiki* (af *sullr*, den vandfyldte blære), men *sullr* er så overmåde flertydigt, at det er vanskeligt at bestemme, hvad der på ethvert sted menes, når ingen nærmere angivelse følger.

Blodgang. Et gammelt ord for denne sygdom har mulig været *útsótt* (egl. 'sygdom, der søger ud', der bruges til at gengive dysenteria). Men ligeså sikkert er det, at det, og måske hyppigst, er blevet brugt om diarré. Det hedder etsteds om en kvinde, hvis fødder var krumme, så at hun ikke kunde gå:¹⁾

¹⁾ Biskupas. I, 193.

»Dermed fulgte, at hun bestandig havde en så stærk 'udsot', at hun ikke kunde ligge på klæder (sængetøj), men hun blev bunden i aske (∩: underlag af aske) ligesom små börn«. Her er der sikkert tale om stærk diarré. I danske jærtegn omtales dysenteri; Saxo omtaler blodgang i Ragnar lodbrogs hær, »der gjorde dét af med de fleste«; det latinske udtryk lyder: »laxi ventris profluvium« (»udflod af en løs mave«). Når det i en jærtegnshistorie om en »udenlandsk« mand fortælles, at han »gik blod« en gang i løbet af hver 14 dage og var meget medtaget heraf og havde ingen menneskelig kulør (i ansigtet)¹⁾ menes hermed næppe blodgang.

Gulsot (*gulusótt*) bliver en enkelt gang omtalt, i beskrivelsen af kong Knud den stores sidste sygdom; i Knytlingasaga hedder det: »da fik han sygdom og det begyndte med det som kaldes gulsot«, men han lå længe inden han døde. Jeg tror ikke at her er tale om andet end *gula* = gul farve.

Til alt dette skal føjes, at når der en enkelt gang²⁾ tales om 'hjærteværk' (*hjartverkr*), som mange blev syge af (et slags epidemi), kan man ikke tillægge dette nogen betydning, da samme sygdom i andre parallelle kilder ikke kaldes således. Men navnets tilstedeværelse viser, at der var noget, der kaldtes således, uden at der nu kan gives en nærmere forklaring deraf.

¹⁾ Biskupas. I, 317—337. Når Grön har forstået beretningen som om der her var tale om blodspytning, kan jeg ikke se, at det er rigtigt; jfr. udtrykket 'at gå blod'.

²⁾ Fornmannasögur, V, 324.

Dyspepsi omtales meget sjælden. Et karakteristisk eksempel herpå haves dog i en skildring af et bryllups-gilde (1119¹). Blandt de indbudte var en hövding, hvis ånde siges at have været meget ildelugtende og ram, hvorfor han også blev genstand for en alt andet end godmodig spot. »Han var ikke stærk til at drikke og var vanskelig med føden; han havde et indvendigt mén og var ikke meget 'madhél'; han pustede så stærkt, som han havde kvalme-opstød«. — Træg af-føring kendes under navnet *abbendi*. Ord som *iðraverkr* 'indvoldsmærter' og *kviðverkr* eller *kviðsótt* findes, men kun i oversættelser.

Vattersot, hydrops (*vatnsótt* eller *vatnkalf*)²) omtales ikke direkte i islandske kilder (undt. i oversættelser); i Danmark nævnes³) en »mercenarius presbiteri hydropicus«, og Saxo fortæller om dronning Margrete (fredkulla), at hun »fik vattersot, så hendes ben svulmede voldsomt op, og intet lægemiddel kunde få bugt med den dødelige sygdom (letifera mortis rabies)«.

Koldfeber, *riðusótt*, findes ikke omtalt i indenlandske (nordiske) kilder, men kun i oversættelser; *rithæsott* kaldes sygdommen også i Harpestræng. Ordet betyder egl. 'ryste-sygdom'. Ordet har intet som helst med *hrið* eller angelsaksisk *hriðjan* at gøre, endnu mindre med *riða* i *trollriða* 'reden af trolde' (jfr. Grön 83). Det er simpelthen subst. *riða* 'rokken, skælven,

¹) Sturlungas. I, 19.

²) Et ord, der er direkte overført fra gammeltysk (wazzarkalb, waterkalf).

³) Gertz: Vitæ 243.

frem og tilbage' (hertil passer udmærket andre udtryk i forbindelse med ordet; verbet *riða* 'bevæge sig livlig', f. eks. om øjnene). Ordet *riða* (subst.) hedder således endnu på Island (uden *h* i forlyd, som det aldrig har haft).

Epilepsi (isl. *brotfall*, *brotfallssótt*; også *niðrfallssótt*; olddansk *brotfælling*, verb. *fallæ i brot*; oldsvensk *brutfall*; dette *brot* er = brud). Denne sygdom omtales hyppig. Nogle eksempler: Der var en, der længe havde lidt af sygdommen; jævnlig var han fuldstændig bevidstløs; engang under et anfald fik han også stærke øjensmærter¹⁾; bægge dele helbredede en helgen. — En 12 år gammel dreng blev pludselig angrebet af den faldende syge; ménen tiltog i vinterens løb, så at han i langefasten fik det så godt som daglig; om våren og sommeren blev det noget bedre, for så om efteråret og vinteren at forværres igen, og efter et overstået anfald i langefasten lå han længe som død. Kort efter, efter en helgenpåkaldelse, blev han rask²⁾. — I Trondhjem var der en ung kvinde, som var gift med en ung mand, for hvem hun havde fortiet, at hun undertiden fik epileptiske anfald. Men en nat vågnede hendes mand ved at hun åndede meget tungt og rallede, bevægede sig krampagtig stærkt og var uden bevidsthed. Da han så senere spurgte hende, hvor ofte hun fik disse anfald, sagde hun, at hun fik ét hver måned, »men ingen lægedom, lægemidler eller trolddomsmidler havde kunnet hjælpe«³⁾. —

¹⁾ Biskupas. I, 317.

²⁾ Biskupas. I, 380.

³⁾ Norsk Homiliebog 161.

Fra Danmark haves en legende om en ung mand Grimolf (in claustris), omtrent 15 år gammel, morbo laborans caduco; engang faldt han om med fråde udaf munden (»cum volutaretur spumans«); tænderne holdt han stærkt sammenbidte, så de måtte skilles ad med en kniv (for at en helgentands vand kunde dryppe ham i munden); lidt efter kom han til sig selv og blev helbredet.¹⁾ En anden nævnes »morbo laborans simili«. I de fleste af disse tilfælde er der vel tale om hysteri. Endnu skal bemærkes, at hövdingen Torkel Geitisson (ca. 1000) siges ofte at have fået *bráðasótt* (»pludselig syge«), så at han gentagne gange måtte ligge hele dagen²⁾; sygdommen beskrives ikke nærmere, men der er mulig her tale om et slags epilepsi.

Ifølge norske love (Norges gamle love IV, 68) er epilepsi blandt de sygdomme (foruden sindsforvirring og det før omtalte *hörundfall*, der dog efter min mening nærmest betyder impotens), der er gyldig grund til at bryde et ægteskabsløfte. Herved forklares den förnævnte trondhjemske kvindes læggen skjul på sin sygdom.

Sindssygdomme omtales ret hyppig og af forskellige art. Stundom er der tale om angst og frygt-som grublen, hvilket kan føre til forøg på selvmord (som i det tilfælde, der ovf. er omtalt). I andre tilfælde er der tale om pludselige anald af raseri, så at vedkommende måtte bindes. I et enkelt tilfælde oplyses³⁾, at sygdommen var en kynylgja, d: slægts-

¹⁾ Gertz: Vitæ 345.

²⁾ Austfirðingasögur 63.

³⁾ Biskupas. I, 196.

sygdom (arvelighed). Også i danske jærtegnshistorier spiller denne sygdom en rolle. At binde de rasende var jo noget, der lå nærmest for at gøre (eller spærre dem inde, »bevogtningssygdom« kaldes den da også i de islandske love). Men også andre midler omtales i et dansk jærtegn, nemlig prygl, idet man naturligvis gik ud fra, at vedkommende var besat af en ond ånd (isl. *djöfulóðr*, der også forekommer i isl. jærtegn); det var denne, der skulde prygles ud. Jeg hidsætter den karakteristiske fremstilling¹⁾: »Est hic mulier, Hestriþh nomine, que habens nimium appetitum edendi radices holerum ingressa est hortum suum et cepit eas ab humo effodere et effosas avidè corrodere. Quod cum fecisset, statim insiluit in eam spiritus malignus uehementer discerpens eam. Et ecce eam ligatam tenemus, ne se ipsam interficiat ac pueros suos strangulet. Virgis eam cedimus et majora flagella minamur, sed in hoc non proficimus, immo magis penam pene accumulamus«²⁾. Denne pryglemetode var vist ret almindelig. Mere rationel fremgangsmåde anvendte den ovf. omtalte Hrafn, der »brændte en sindsforvirret flere steder i hovedet«.

Et eksempel på momentan sindsforvirring og hallu-

¹⁾ Gertz: Vitæ 347.

²⁾ »Her er en kone, ved navn Estrid; hun havde en voldsom lyst til at spise urterødder og gik derfor ind i sin have og begyndte at grave dem op af jorden og spise dem grådigt. Da hun havde gjort det, for straks en ond ånd i hende og rev voldsomt i hende. Og se, nu holder vi hende bunden, for at hun ikke skal dræbe sig selv og kvæle sine børn. Vi slår hende med stokke og truer hende med større hug, men vi kommer ingen vegne hermed; snarere følger vi mén til mén derved«.

inationer afgiver ingen ringere end kong Sigurd jorsalfar (d. 1130). Det fortælles, at første gang sygdommen mærkedes (således er det vist at forstå), skete det således, at han skulde til at tage et karbad; da syntes han at se en fisk svømme i karret, og han fik et hæftigt latteranfald, og megen uro (stundesløshed), noget som senere gentog sig flere gange. Der meddeles flere eksempler på hans galskab; engang kastede han en herlig bog, han havde modtaget som gave i Miklagård og som var skrevet med guldbogstaver, i ilden og gav sin dronning et ørefigen og sagde, at der stod gedehorn ud af hendes pande. Men det lader til, at anfaldene ikke varede så længe. Det hedder udtrykkelig, at det var først i Sigurds senere leveår, at han fik sygdommen, der vistnok hang sammen med for megen nydelse af berusende drikke.

Epidemisk hysteri synes antydet på Island i året 1335 (Isl. annaler).

Idioti bliver ikke meget omtalt. Dog haves der (i Gisle Surssons saga) et meget karakteristisk eksempel på et *fífl*, det norrøne udtryk for »idiot«. Han behandlede, hedder det, således, at der blev bundet til hans hals en sten med et hul i (for at han ikke skulde kunne løbe bort) og han bed græs ude som kvæg; han var vældig stor af vækst. Det antydes dog, at han kunde være løs og skabe sig, gøre grimasser og tumle sig vildt.

Her kunde der også mindes om de unge mænd, der siges i deres ungdom at have »ligget i ildhuset« og opført sig som idioter eller halvidioter; de kaldes *fífl*, men i de fleste tilfælde rettede de sig og blev

udmærkede mænd. De fleste af disse personer er sagnhistoriske, men noget historisk ligger sikkert til grund.

Nogle bemærkninger om den gamle bersærker-gang kan her passende indskydes. Ordet »bersærk« betyder oprindelig blot 'en der er klædt i bjørneskind', og var et navn på således udrustede krigere. Tidlig fik det den sædvanlige betydning 'en vild kriger', en kriger, der momentant blev greben af vildt raseri, eller, som den konstante beskrivelse lyder, som gik brølende frem, bidende randen af sit skjold og med skum om mundvigene, slående alt ned hvad der fandtes paa hans vej, selv uden frygt for våben og hug og med forøget styrke, og som, hvis der intet levende fandtes, brødes med træer og jordfaste sten. Når så dette momentane raseri var gået af ham, fulgte der en afslappelse af hele legemet. Det ses, at der altid var et eller andet udefra, som bragte personen til dette raseri, især en uvæntet modstand. Sådanne folk samlede sig i skarer og fartede om, udøvede skarnstreger og var en sand svøbe, hvor de kom; de var i lige grad foragtede og frygtede. Der er dem, der har ment, at raseriet blev fremkaldt ved ydre midler, ved at spise etslags svamp, der kunde beruse. Men der foreligger intet som helst holdepunkt for en sådan opfattelse. Tværtimod. Og raseriet kan meget let forstås som en psykisk-nervøs lidelse eller affektion, der hos sådanne halvvilde mennesker opstod især ved irritation over en modstand. At dette opfattedes så, fremgår tydelig af, hvad der fortælles om en Islænding o. 1000; han fik lejligheds-

vis bersærker gang, endogså når han selv mindst ønskede det, og vilde gerne blive befriet for dette onde.

5. Fødsel.

Selvfølgelig forekom det ofte, at barnefødsel gik meget vanskelig for sig. Allerede i et af Eddadigtene (Oddrúnargrátr) hører vi om en sådan; det var en tvillingfødsel; men den blev fremskyndet ved galdersange. Et »overtroisk« middel antydes også i det gamle digt Fjölsvinnsmaal (olden lagt på ilden). I det hele må det dog siges, at det er meget sjældent at barnsnød omtales. En kvinde nævnes¹⁾, som var meget syg og pintes længe, så at hun var døden nær. Så begyndte endelig fødslen, hovedet »fødtes«, men så stansedes den ved skuldrene; så varede det noget indtil barnet (ved en helgens hjælp) kom til verden; men det levede kun kort, hvorimod moderen blev rask. I et andet tilfælde²⁾ »fødtes« hele barnet undtagen hovedet, og det varede længe, inden hovedet fødtes; barnet var mere dødt end levende; det fremgår ikke klart, hvorvidt det levede; døbt blev det. I en dansk legende hedder det³⁾, at en kvinde led meget længe og at barnet døde inden det fødtes. Så gik manden til et kloster og fik det svar, at »in tali articulo« havde man ingen brug for lægemidler eller lægebøger (medicina vel scriptum), men »guds og helgeners hjælp«. I dette, som i så mange andre

¹⁾ Biskupas. I, 612.

²⁾ Biskupas. I, 617—18.

³⁾ Gertz: Vitæ 347.

tilfælde var det hellig Vilhelms tand, der gjorde underværker. Om en moder, der gav sit barn die (om nyfødt eller ej, siges just ikke) hedder det¹⁾, at hun fik stærke smærter i brystet, og da barnet vilde die, kom der blod og ikke mælk. Hun blev rask efter nogle dage (efter en helgenpåkaldelse).

Jordemødre, eller kvinder der forstod sig på at hjælpe fødende, har der sikker eksisteret i gammel tid; det hed »at sidde over en kvinde« (deraf det nuværende navn *yfirsetukona*, der også er gammelt). Det hedder i en saga²⁾, at nabokoner plejede at bringe de barslende kvinder føde.

Hvorvidt kejsersnit på levende har været kendt eller anvendt er tvivlsomt. Sikkert er, at et sådant snit på døde kvinder forudsættes som bekendt og udøvet; der findes en islandsk lovbestemmelse fra 14. årh., der forbyder denne handling. Om et kejsersnit på en levende kvinde fortælles kun i en sagnhistorisk saga (om Völsung, en sagnhistorisk Macduff), hvilket dog måske kan antyde, at det ikke helt var ukendt.

Fosterfordrivelse findes antydnet i en norsk bispestatut fra 14. årh. og en svensk lov (»stryge sit barn af sig«). Dette kan man ikke tillægge nogen videre betydning, når spørgsmålet gælder, hvorvidt fremkaldelse af abort har været almindelig i Norden eller ikke, da den nordiske kirkelige lovgivning ligefrem optog fra den almindelige (pavelige) mange be-

¹⁾ Biskupas. I, 188.

²⁾ Austfirðingasögur 146.

stemmelser, der i og for sig slet ikke passede til nordiske forhold. Fosterfordrivelse er noget, der overhovedet ikke kan forenes med almindelig nordisk tankegang. Tværtimod var det en lykke at have så mange børn som muligt, og historiske beretninger om forholdene i det 12. og 13. årh. viser tilfulde, at kvinder ikke følte nogen som helst skam ved at føde udenfor ægteskab. Der er overflod af »løse forbindelser« og uægte børn. Det følger af sig selv, at i tidligere tider var følelsen af »skam« sikkert endnu mindre. Der kan findes eksempler på, at en fader blev vred, hvis hans datter »faldt« for en lavættet mand, og barnet kunde da måske blive »sat ud«. Men dette er noget ganske andet. Det er en helt anden følelse, der her råder, end følelsen af, at datteren er »kommet galt afsted«.

6. Anatomiske kundskaber.

Sådanne kunde ikke findes i nogen nævneværdig grad i oldtiden i Norden. Vi finder heller ikke nogen videre oplysninger i så henseende. Når knoglernes antal i en ung sagarecension (Fóstbræðrasaga) opgives til at være 214 (∅: 254?)¹⁾, tændernes til 30, årernes til 415 (∅: 495?), er dette kun udenlandsk lærdomskram (og iøvrigt en enestående bemærkning). Så findes der — naturligvis foruden sprogets almenkendte navne på legemets ud- og indvendige dele — egenlig kun navn på en bestemt åre; om den ofte nævnte Hrafn hed det, at han åreled en

¹⁾ 100 = 120 (»stort hundrede«).

kvinde på den åre, »som han kaldte *Þjótanda* (egl. 'den susende').« Andre navne er vistnok *lifæðr* ('livåre') og *gjósæðr* (egl. 'sprøjteåre', hvoraf blodet står i en stråle). Det første betyder sikkert pulsen, og det sidste, der kun findes én gang, vist også. Af andre anatomiske udtryk kan mærkes *lifhinna* 'livhinde' for peritoneum.

I Hauksbog findes et kapitel i et afsnit af broget indhold (udg. s. 180—82), hvori blodet og dets bestanddele særlig omtales (4 sådanne, der sættes i forbindelse med de 4 elementer) osv. Dette beror alt på udenlandsk litteratur (Beda og fl.)

7. Retsmedicin.

I de gamle love spiller lægevidenskaben ikke nogen synderlig rolle. Fra visse nærmere bestemte pligter var der — i norsk lov — undtagelse, bl. a. når »man ligger under ild og lader sig brænde eller er i badstue eller lader sig årelade eller sidder over en syg kvinde eller børn eller den mand, som han skal arve«. I den islandske fristatslov hedder det: »Hvis en mand brænder én eller årelader ham for at helbrede ham og hvad man end gör for at helbrede en anden, hvorved man ønsker at denne får bod og ikke vanhelse, så ifalder han, som vilde læge en anden, ingen straf, selv om den anden får døden eller skade derved«. Sammesteds findes følgende bestemmelse om et af ægtefolk, der bliver sindsygt (*gæzlu-sótt*), at »det da skal bringes hen til dets slægtninge, hvis den anden ægtefælle ikke kan bevogte den gale uden ved at forøge sit tyende. Hvis ægtefællen bliver

rask, således at vedkommende er uden mén mindst 2 år, så skal han (eller hun) vende tilbage til sin ægtefælle og til (fortsættelse af) ægteskabet«. Det var også især denne sygdom, der affødte retsbestemmelser¹⁾. Ifølge dansk lov havde man ret til at binde en gal slægtning (»lægge laghæ haft på ham«).

Hvad svenske love anfører om læger og lægehonorarer er ovenfor (s. 14) anført.

8. Epidemier.

Endelig skal her kortelig omtales de vigtigste epidemier, der ikke før er omtalte. I de islandske annaler nævnes flere gange »megen mandedød« (1120, 1151, 1227, 1403, 1404) eller »megen sygdom«, »sygdomsvinter« uden nærmere betegnelse (1152, 1181, 1192, 1246, 1247, 1284, 1285, 1332, 1380, 1420 »gik der megen sygdom over alle egne«, jfr. 1306). Lignende nævnes for Norges vedkommende (1372, 1391 »megen sygdom i det nordlige Norge og mandedød«). Undertiden gives nærmere oplysninger: 1258 var der »meget mandefald i Midfjorden og der døde henved 500 mand« i en forholdsvis kort tid; 1309 rasede på nordlandet »den store dræbsot« (= epidemi); den samme sygdom hærjede andre dele af landet og året efter nævnes 4 epidemier på engang i landet (halsbetændelse, sting, kopper og øjensygdom, alt med megen mandedød). Noget lignende anføres ved 1292 og 1301. Koppesygdom hærjede Norge 1378 og året efter Island (overført derfra). 1349 kom den sorte død

¹⁾ Herom kan henvises til P. Winge: Den norske sindssygelovgivning, Kristiania 1901.

til Norge; herom hedder det således: »Pesten opstod først i Babylon i Særkland, kom så til det hellige land og lagde Jerusalem øde, gik så over havet og til pavens land, siden kom den til Frankrig, Saksland, nord over havet til England og hærjede dér borgen London, så at der ikke var flere tilbage end 14. Da sejlede en kogg (handelsskib) til Bergen og blev ikke losset, [ti] hele mandskabet døde, men såsnart ladningen kom op i byen, døde folk straks; så udbredte pesten sig over hele Norge, så at der ikke levede $\frac{1}{3}$ af befolkningen, derpå over Shetland, Orknøerne, Syderøerne og Færøerne. Pesten ytrede sig således, at folk levede 3 halvdøgn med stærk sting, så fik man blodspytning og dermed gik ånden (sjælen).« Også til Danmark kom pesten 1349, måske fra Norge, og hærjede landet forfærdelig. Det samme var tilfældet med Sverrig.

Pesten kom ikke til Island, men så meget frygteligere hærjede den landet i 1402—03. Den kom med et skib (vistnok fra Norge). Folk døde inden 3 nætter; på mange gårde døde alle mennesker; på Skalholt bispegård var der tilbage kun bispen og to lægmænd osv.

1389 siges »en underlig sygdom at have hærjet hele Island, så hæftig, at folk på gårdene ikke kunde hjælpe sig selv (nemlig fordi de alle blev syge samtidig), men der døde ikke mange deraf«. Skulde der her ikke være tale om mæslinger?

9. Medicinsk litteratur.

Der findes ingen hjemlig medicinsk litteratur. Ingen af de ovenfor nævnte og antydede læger har efterladt

sig en linje om deres kure, operationer eller lægemidler. Alt, hvad der haves, er af udenlandsk (ikke-nordisk) oprindelse, og det er i en særlig grad knyttet til Danmark.

I den første halvdel af 13. årh. levede i Danmark en mand, som hed Henrik Harpestræng; at han var kannik i Roskilde og døde 1244 er omtrent det eneste, vi med vished ved om ham. Men hans navn er blevet berømt, hvad enten de skrifter, der bærer hans navn, i virkeligheden er af ham eller ikke. Hovedsagelig er det en lægebog, der går under hans navn (udg. af Molbech 1826 og M. Kristensen 1908 f.)¹⁾; den består af to såkaldte »urtebøger«. Den findes i to håndskrifter, hvoraf det ældste (fra o. 1300) og bedste findes i Stockholms bibliotek. Deri findes forskellige planter opregnede og hvad de kan bruges til som lægemidler; deri findes også nogle kapitler om åreladning og kopsætning m. m. Ordningen er her usystematisk og er »i alt væsenligt« den oprindelige. Det andet håndskrift findes i det kgl. bibliotek i København; her findes omtrent samme stof, men planterne er her ordnede alfabetisk. I dette håndskrift findes tillige en »stenbog« (om stene med underfuld eller helbredende kraft) samt en »køgebog«, som man også plejer at tillægge Harpestræng. Alt det væsentlige i urtebøgerne beror imidlertid på udenlandske kilder, nemlig på et latinsk digt af Macer: De virtutibus (el. viribus) herbarum, et i middelalderen berømt værk, og Constantinus Africanus: De gradibus

¹⁾ Jfr. M. Kristensen: Harpestrængs urtebøger i Letterst. tidsskr. 1908.

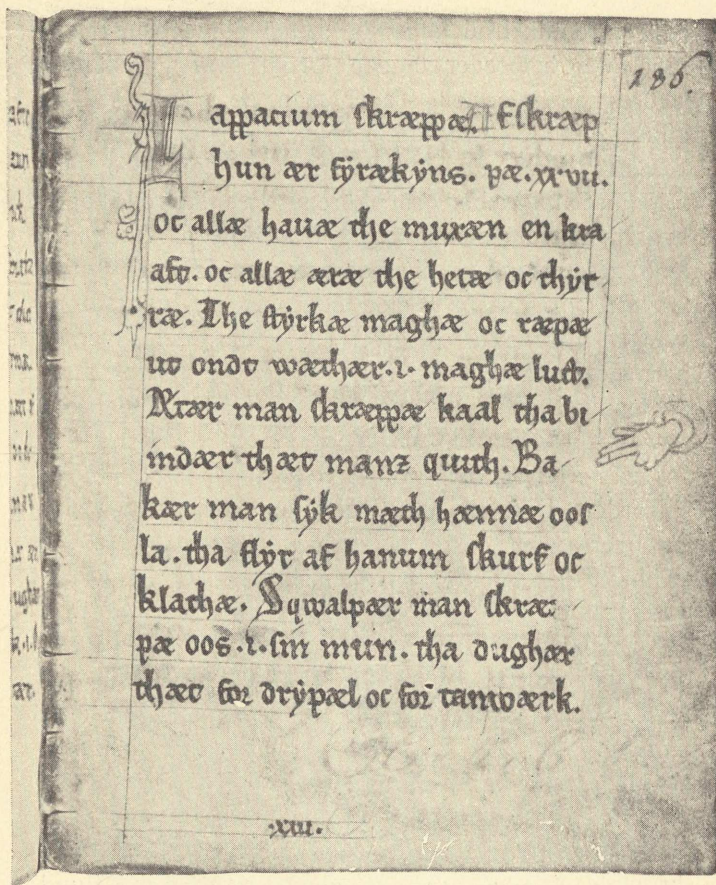

Fig. 3. Håndskrift af Harpestræng i København. 1/1

simplicium (dette værk dog kun i uddrag). Et eksempel oplyser skriftets art: »Fennikel . . drikker man fennikel og vin sammen(blandet), det duer mod al

edder. Fennikelrod knust og saften blandet med honning, det helbreder øjnene for al skimmel, når de smøres ofte dermed. Tager man det friske frø og knuser det og tørrer det i solen, så er den saft, som kommer deraf, god mod alslags sygdom i øjnene. Fennikelsaft dræber orm i ørene. Fennikelrod, kogt i bygsåd, hjælper mod sygdom i nyrerne. Drikker man fennikelsaft og vin, hjælper det mod lemmer svulne af vattersot, ligeledes mod edderbid og lungesot og sygdom i leveren, og giver en moder, der giver sit barn die, megen mælk. Hugorme, når de ældes, æder de fennikel og bliver unge; derfor hjælper det (også) meget gamle mænd.«

Dette Harpestrængs skrift vandt megen udbredelse i Norden. Det kom til Sverrig og Norge. Her blev det oversat på norsk, og der haves rester af et meget gammelt håndskrift. Det håndskrift, hvorefter oversættelsen er foretaget, har været nærbeslægtet med det københavnske. Og det er denne, der igen ligger til grund for tre islandske bearbejdelser, der alle findes (delvis brudstykkevis) i den Arnamagnæanske samling. Men her findes flere andre ting sammenbandede med de Harpestrængske artikler, hvoraf endel går tilbage til eller er nærbeslægtet med den nedenfor omtalte danske lægebog. Et af disse håndskrifter, AM 434a, 12°, er udgivet af dr. Kr. Kålund (1907); det er i et meget lille format og indeholder meget af rent overtroisk art, trylleformularer, signeformularer og lign. (med de i disse sædvanlige uforståelige stavelser, med runetegn osv.). Det var den-

slags småbøger, man senere på Island kaldte »kællingebøger« og nærede dyb foragt for.

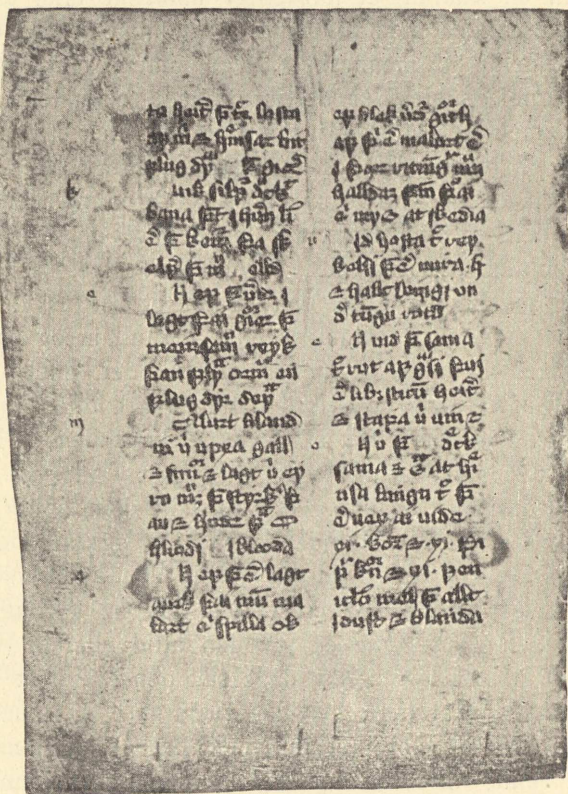

Fig. 4. Isl. lægebog. Udg. af Kålund. 1/1

Disse skrifter indeholder adskilligt af interesse med hensyn til sproglige og medicinske udtryk.

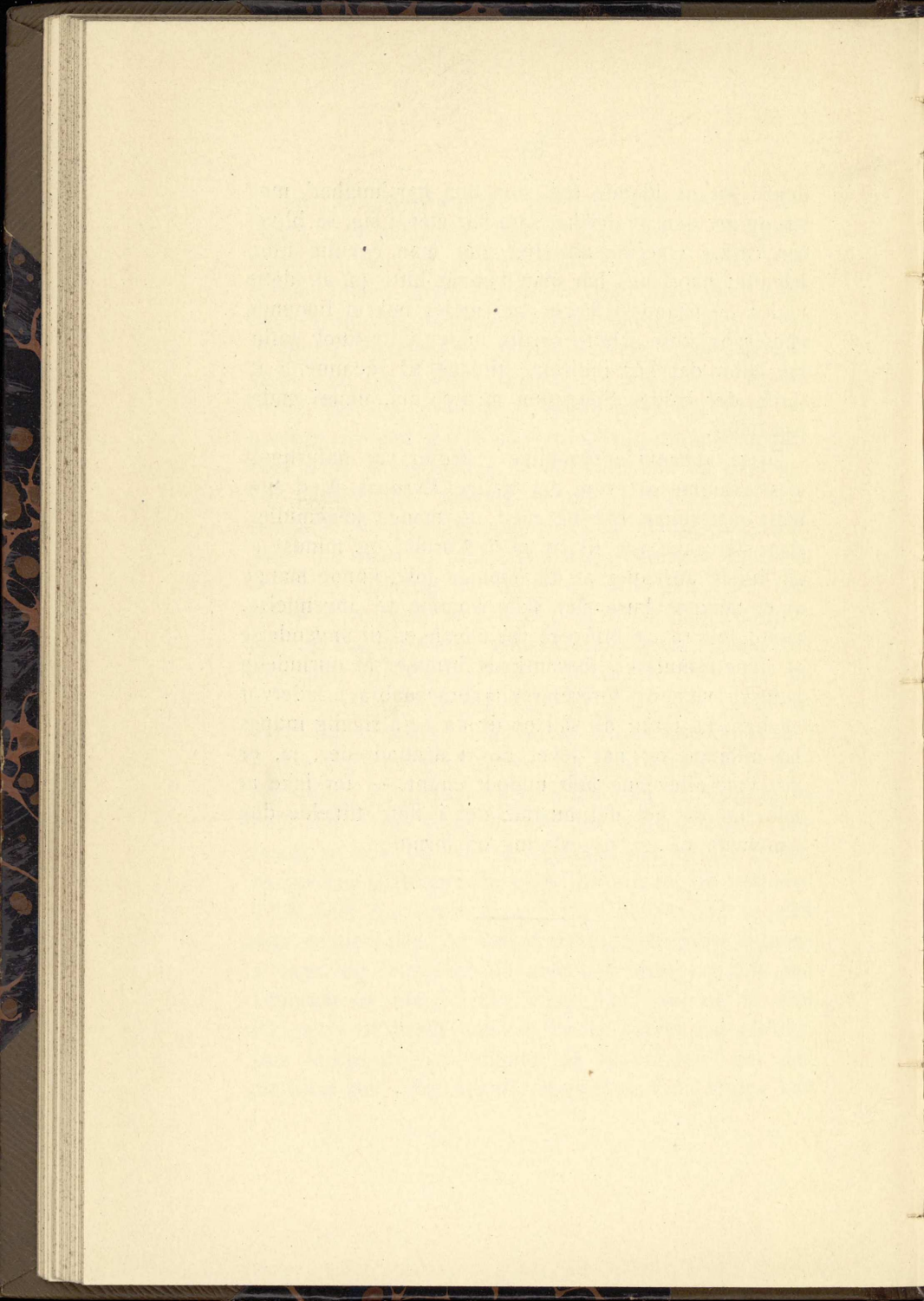
Så er der det nævnte danske skrift, en lægebog

(i den Arnamagnæanske samling, udg. af V. Såby 1883), i et håndskrift fra 14. årh. Den er »i hovedsagen en samling af forskellige naturlige eller overtroiske midler mod allehånde sygdomme eller sygelige tilfælde hos mennesket«. Sygdommene, mod hvilke midlerne omtales, er delvis ordnede efter legemets dele, men der hersker megen uorden, især i bogens sidste halvdel. »Vi har i denne lægebog, siger udgiveren, en god prøve på den såkaldte munkemedicin med dens rå empirisme, dens uvidenhed og overtro.« De midler, der nævnes, er ofte latterlige, ja, hårsjællende. Et par eksempler. Først et ret uskyldigt: »Om det værker i din lyske, tag gemullam og bland det med honning og peber og drik det, eller med saften af verbena og drik det. Item tag 'klofløg' (hvidløg) og kog den, eller solsekvierod, knus den og drik den med vin. Certum est.« Et andet: »Ad eos, qui non continent urinam. Om du ikke kan holde dit vand, tag 'barken' (hinden) af lilium og kog den i mulsa og gör deraf plaster og bind ved din lyske.« Et tredje af grellere art: »Item tag en kylling og kom den i en kasse og giv den altid ederam (vedbend) at æde, og efter 9 dage sæt den op på et kar, og det kar skal være 'hvælvet' på jorden, og i bunden deraf skal du bore (et hul) med et bór, og bunden skal vende opad, og der skal kyllingen være bunden 9 dage, og ikke skal du give den andet at æde end hederam og ikke drikke andet end vin, og så skal du sætte et bredt bækken under karret, og alt det, som kyllingen har 'mighet' på karbunden, det skal alt løbe ned i bækkenet; derefter skal du slippe kyl-

lingen løs og blande det, som den har 'mighet', med vin og giv den at drikke, som har sten i sig, så bliver han rask.« Overfor alt slikt står man egenlig uforstående; hvorledes har man kunnet hitte på alt dette vås? I de islandske lægebøger findes nok af lignende midler og kure. Dette skrifts kilder er vistnok latinske, eller det går indirekte tilbage til sådanne. I et skrift, der kaldes *Speculum medicorum*, findes endel paralleler.

Disse »lægevidenskabelige« skrifter var naturligvis af selvsamme art som det øvrige Europas. Med sine højst mærkelige råd og med de mange lægemidler, som slet ikke var til at få i Norden og mindst af alt kunde anskaffes af det menige folk, kunde mange af de anviste kure slet ikke komme til anvendelse. Desto lettere og billigere var adgangen til anvendelse af signeformularer, forvanskede brokker af oprindelig latinske vers og formularer (»abracadabra«), fadervor og lign. på latin; alt sådant fik da også rigelig indpas hos almuen og har levet der i århundreder, ja, er vist ikke allevegne helt uddødt endnu — for ikke at tale om en hel del husråd, der i flere tilfælde dog kan hvile på en vis erfaring og fornuft.

Indhold.

	Side
1. Indledning	1
2. Forhold i ældre og forhistorisk tid	2
3. Historiske forhold	8
4. Enkelte lidelser og deres behandling m. m.	15
Sår og bylder	15
Ekstremiteternes sygdomme	21
Ansigtssygdomme	27
Øjensygdomme	27
Tandpine	29
Hals sygdomme	29
Sygdomme i genitalia	30
Sten	30
Bræk, spedalskhed	31
Andre hudsygdomme: fnat, reform, bóla, mæslinger, hettusótt, rosen, ignis sacer, skørbug	34
Indre sygdomme: lunge, bryst, ekinokok, blodgang, gulsot, dyspepsi, vattersot, koldfeber	39
Epilepsi	45
Sindssygdomme	46
Idioti, bersærker gang	48
5. Fødsel, kejsersnit, fosterfordrivelse	50
6. Anatomiske kundskaber	52
7. Retsmedicin	53
8. Epidemier	54
9. Medicinsk litteratur	55
